

mijn streek

2022

NUMMER 4

THEMA

Heerlens nieuwste museum: het Nederlands Mijnmuseum

INGEZOOMD

De mijnlampencollectie
van Cornelis Raedts

THEMA

Op naar
Kneepkens!

THEMA

'Mijn'-herinneringen

PORTRET

Een vrouw om voor te
sterven - Barbara

Omslag voorkant:

De eerste verdieping 'Goud' in het Mijnmuseum te Heerlen.

Omslag achterkant: Sint Barbara, Mijnmuseum Heerlen.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum. Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'

Opbraakstraat 62, 6432 BP Hoensbroek.

Tel. 06-29518257.

E-mail:

redactie@MijnStreek-Parkstad.nl

website:

www.MijnStreek-Parkstad.nl

Bankrekening:

NL 86 INGB 0002 0699 07

(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van

Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter, drs. A. Quaedackers, secretaris; H. Otten, penningmeester; P. Borger; R. Braad; mr. ir. J. Smeets.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; drs. K. Linders, redactiesecretaris; drs. A. Quaedackers, eindredacteur; drs. J. Dohmen; dr. F. Gerards; F. Patelski; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs:

Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 7 – 2022

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 21,00 of € 20,00 bij automatische incasso.
Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.
Prijs van dit nummer: € 6,50, excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems

Druk: CPF XL Communication, Landgraaf

Mijn Verleden

Voor u ligt het laatste nummer van jaargang 7 van *MijnStreek*. Het is een speciaal nummer geworden dat geheel gewijd is aan het mijnverleden van Parkstad Limburg. De aanleiding voor dit nummer is de opening eerder dit jaar van het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen.

Parkstedelingen hebben (of hadden) een gecompliceerde relatie met het mijnverleden van de streek. Nadat op 31 december 1974 de laatste steenkolen uit de mijn Oranje Nassau I naar boven waren gehaald, leek het erop dat wij deze periode zo snel mogelijk wilden vergeten. Bovengrondse gebouwen werden in ijlt tempo gesloopt en in de stedelijke mijncentra werden bijna alle herinneringen aan de mijnen uitgewist. Er moest ruimte komen voor vervangende werkgelegenheid. Of was er meer aan de hand? Wilde de Noord-Nederlandse kolonisator, om met Nic. Tummers te spreken, de sporen van een koloniaal verleden uitwissen? Was het motto 'van zwart naar groen' de uitdrukking van heimwee naar het idyllische verleden van de premijntijd? Wilde men de letterlijk en figuurlijk zwarte kant van het zware en ongezonde werk in de mijnen verdringen?

Hoe het ook zij: mijnwerkers konden hun verhaal nauwelijks kwijt. Een les geven op scholen, Barbaravieringen, een Koempeltreffen, een enkele website, daar bleef het bij. Tot enkele jaren geleden het initiatief ontstond om het bestaande kleine mijnmuseum in het voormalige schachtgebouw van de ON I uit te breiden tot een volwaardig Nederlands Mijnmuseum. Een museum waar het hele verhaal van het Limburgs mijnverleden in al zijn facetten verteld en verbeeld wordt.

In dit nummer komt eerst het Mijnmuseum zelf aan het woord om te beschrijven wat zij willen laten zien en met welke bedoeling. Vervolgens geven enkele auteurs commentaar op het museum en het mijnverleden in de vorm van een historische bijdrage of van een brief aan hun kinderen en/of kleinkinderen. Een verwijzing naar dr. Henri Poels mag in deze context natuurlijk niet ontbreken. Het verhaal over het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging Sokol is een voorbeeld van de nieuwe culturen die de arbeidsmigratie in de mijntijd met zich meebrachten.

Wij hopen dat u de bijdragen in dit nummer met plezier zult lezen en u ertoe zullen aanzetten het Nederlands Mijnmuseum te bezoeken, zo u al niet geweest bent!

Mede namens de redactie wens ik u ten slotte goede feestdagen toe. Met u hopen wij van harte dat het komende jaar een vreedvoller en meer ontspannen jaar zal zijn dan 2022.

Koos Linders,
Redactiesecretaris *MijnStreek*

INHOUD

Thema	4	Heerlens nieuwste museum: het Nederlands Mijnmuseum
Het verhaal van de Mijnstreek
Roelof Braad en Koos Linders
Thema	11	Brief uit Mijnstad Heerlen naar onze kleinkinderen
Koos Linders
Thema	17	'Mijn'–herinneringen
Egidius Weerts
Thema	23	Op naar Kneepkens!
Ben Gales
Portret	30	Een vrouw om voor te sterven – Barbara
Marcel Put
Historisch
actueel	39	Het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging van Hoensbroek
Symboliek, achtergrond en geschiedenis
Frans L. Wojciechowski
Ingezoomd	46	De mijnlampencollectie van Cornelis Raedts
Koos Linders
Uitgelicht	48	Mgr. dr. Henri Poels, 1868-1948
Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier
Marcel Put
Aangestipt	52	Roelof Braad, Anita Quaedackers, Wim Nolten en Marcel Krutzen

Tot onze spijt zijn we als gevolg van de fors gestegen grondstofprijzen in de afgelopen maanden in combinatie met de hoge energieprijzen en hogere portokosten gedwongen het abonnementsgeld per 2023 te verhogen. De prijs voor een jaarabonnement wordt € 23,- per jaar en € 22,- bij automatische incasso. Help ons nieuwe abonnees te vinden, zodat we weer enkele jaren dit prijsniveau kunnen handhaven! Als aanbrengrer van een abonnee krijgt u een geschenkboek en de nieuwe abonnee ook als hij of zij voor drie jaar intekent.

ROELOF BRAAD EN
KOOS LINDERS

Roelof Braad was tot zijn pensionering stadshistoricus in Heerlen en is hoofdredacteur van dit blad.

Drs. Koos Linders is theoloog, lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle' en redactiesecretaris van dit tijdschrift.

Heerlens nieuwste museum: het Nederlands Mijnmuseum

Het verhaal van de Mijnstreek

In mei van dit jaar opende het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen zijn poorten, reden voor de redactie van Mijnstreek om een speciaal nummer te wijden aan het mijnverleden. Het Nederlands Mijnmuseum heeft de intentie het hele verhaal van dit mijnverleden te vertellen. In deze bijdrage schetsen we de ontstaansgeschiedenis van het museum, het museale concept en de opzet. We gingen onder andere in gesprek met interim-directeur, Ando van de Pol.

“Wanneer wij nu niets doen, gaan deze verhalen (over het mijnverleden, red.) voorgoed verloren. Wanneer wij nu niets doen, verdwijnt deze immateriële geschiedenis – net als de vele mijngebouwen – voorgoed onder de grond. Het is aan ons om nu te handelen en samen met anderen het venster op het mijnverleden van Nederland te openen. Zodat ook toekomstige generaties begrijpen wat hier gebeurd is en vanuit dit inzicht in het verleden, het heden begrijpen en kunnen bouwen aan een nieuwe toekomst.”

(Stichting Carboon, Nederlands Mijnmuseum. Projectplan)

Wat voorafging

Een van de weinig zichtbare herinneringen aan het mijnverleden was (en is nog steeds) de schacht van de Oranje Nassaumijn I te Heerlen met daarin gehuisvest het mijnmuseum, dat zich vooral concentreerde op de werkzaamheden ondergronds: een 'technisch museum' waar nau-

welijks ruimte was voor het 'complete' verhaal van de mensen in de mijnstreek. Ook de ligging was niet ideaal: het lag erg excentrisch en buiten de route naar het centrum van de stad Heerlen. Een museum moet makkelijk vindbaar en bereikbaar zijn. Ook een gewenste uitbreiding bleek op die locatie niet haalbaar, enkele plannen uit de afgelopen decennia daartoe ten spijt.

Tegelijkertijd speelde vanaf ongeveer een tiental jaren geleden de discussie rond het ontwerpen van een museumkwartier in het centrum van Heerlen. Dat kwartier was gepland rond het Thermenmuseum, De Vondst, Centrum voor Archeologie in Limburg en een als museum in te richten Schelmentoren. Een mijnmuseum zou hier heel goed in passen. Nu wilde het geval dat het Peutz-gebouw aan de Doctor Poelsstraat, het voormalige warenhuis Kneepkens, leegstond. Zou hier het mijnmuseum niet mooi gevestigd kunnen worden, een voormalig warenhuis voor mijnwerkers?

Conceptontwikkeling

Aan MH1 Architectenbureau werd gevraagd om na te denken over de architectonische vormgeving van een museum in het Kneepkens-gebouw. Al snel kwam men tot de conclusie dat het karakter van het gebouw, inclusief de bekende Peutzkolommen, bewaard moest blijven, evenals de warenhuisuitstraling. Wat dat laatste betreft: men koos voor een soort shop-in-shopopzet, een presentatievorm die het principe van een warenhuis

bevat: veel aanbod, ruimtelijke opzet, geen vast afgebakende route, maar voor iedere bezoeker een vrije invulling van het verblijf. De verschillende onderwerpen krijgen een eigen wereldje. Op een interactieve en visueel onderscheidende wijze worden de onderwerpen gepresenteerd, als het ware 'in de etalage' gezet, waarbij ruimte vrij blijft voor verdiepende teksten, audio- en filmfragmenten en interactie met de bezoeker. Een fraai voorbeeld van deze presentatie is de projectie van een mijnwerkersvrouw die de was ophangt: haar werk wordt gepresenteerd op een laken dat aan de waslijn hangt.

Het museale concept was vrij snel duidelijk. Het museum zou geen tentoonstellingsruimte worden van louter voorwerpen met een uitleg, maar een meer verhalend museum, gericht op een bredere doelgroep. Niet hoogdrempelig met bordjes 'niet aanraken', bezoekers kunnen proeven, voelen, zien en ruiken hoe het was. Alle aspecten van het mijnverleden zouden aan bod moeten komen: het mijnwerk onder- en bovengronds, de gevolgen voor het sociale leven in die periode, de teloorgang na het sluiten van de mijnen en het nieuwe perspectief. Dát verhaal wilde het museum op de bezoekers overdragen en het bureau

Tinker Imagineers uit Utrecht werd gevraagd om dit concept museaal vorm te geven, waarbij het museum zelf de regie behield en lokale partijen meewerkten aan de opbouw. Ook de relatie met het museum in het schachtgebouw van de ON I zou opnieuw geformuleerd moeten worden. Het schachtgebouw zou het heiligdom van de mijnwerker worden, het museum in pand Kneepkens het ervaringscentrum en kennishuis over de roerige mijnbouwgeschiedenis van de regio in al haar sociale, culturele en economische facetten. De initiatiefnemers van het nieuwe Nederlands Mijnmuseum stond dus een betekenisvol museum voor ogen en daartoe hadden zij zich ook een aantal 'impactdoelen' gesteld. Deze impactdoelen waren vooral gericht op het versterken van kennis en begrip met betrekking tot het mijnverleden in al zijn facetten, het bij bewoners van de regio bevorderen van zelfbewustzijn en omgevingsbewustzijn, eigenwaarde en identiteit, sociale cohesie en gemeenschapszin. Tevens wilde het museum bijdragen aan het bevorderen van het aantal bezoekers en van de bestedingen in de stad Heerlen en de regio en het wilde bijdragen aan het verbeteren van het imago om zo meer bekendheid en waardering te genereren voor stad en regio.

Realisatie van het concept

Warenhuis Kneepkens beschikte over vier etages en over deze 'lagen' werd het verhaal van de Mijnstreek verdeeld. Meteen bij binnenkomst waan je je al in het warenhuis. Op de begane grond vinden we de verhalen 'zwart'. Hier worden verhalen verteld over de mijnarbeid zelf, zowel ondergronds als bovengronds: hoe zwaar was het werk, welke machines werden gebruikt, hoe was de verlichting onder in de mijn, waar werden kolen voor gebruikt etc. De bezoeker kan zelf voelen hoe zwaar een afbouwamer woog.

Een waardevolle blikvanger is de mijnlampencollectie van oud-mijnningenieur en ON-directeur Cornelis Raedts, een wettelijk beschermd nationaal erfgoed. De collectie bevat enkele zeldzame en waardevolle mijnlampen zoals een oude Davylamp, een van de eerste veiligheidslampen ontwikkeld om ondergrondse ontploffingen door explosief mijngas te voorkomen. Ook een zeldzame locomotief lamp en een schachtlamp behoren tot de collectie.

Op de eerste verdieping gaat het over 'goud'. De mijnstreek werd een welvarende streek waar de sociale cohesie sterk was. Het leven van de mijnwerker en zijn gezin was van de wieg tot het graf georganiseerd en verzorgd. De bezoeker leert over de rol van de katholieke kerk, het vereni-

gingsleven in fanfare, harmonie, koor en sport. Dit *goud* heeft niet alleen betrekking op de regio. Steenkool was de motor van de wederopbouw van Nederland na de beide wereldoorlogen. Op de tweede verdieping vinden we 'grauw', de keerzijde van het *goud*. Op deze verdieping wordt de bezoeker geconfronteerd met de grauwe kant van het werk in de mijn en het leven in de Mijnstreek tot en met de sluiting van de mijnen aan toe en het verval daarna. Deze grauwe kant komt tot uitdrukking in de ongelukken ondergronds en in de vreselijke ziekte silicose. Mijndirecties, katholieke kerk én burgerlijke overheid controleer-

den de samenleving. Op deze verdieping wordt deze controle in een adem genoemd: (mijn) politie, woninginspectrices, de biechtstoel. De onafgewerkte plafonds en muren versterken het karakter van dit element uit de geschiedenis van de mijnwerkers.

De agrarische samenleving veranderde in rap tempo in een industriële samenleving met alle gevolgen van dien, zoals milieuvervuiling en bevolkingsaanwas. Dat laatste veroorzaakte onder andere problemen met huisvesting en andere voorzieningen. De verschillende elkaar opvolgende economische crises stortten veel gezinnen, met name tussen beide wereldoorlogen, in grote armoede en sociale misère. De bezoeker ziet en hoort hoe minister Den Uyl in 1965 de sluiting van de mijnen aankondigde. Er wordt verteld hoe de streek daarna in feite aan haar lot werd overgelaten, omdat de vervangende werkgelegenheid bij lange na niet voldoende was. Deze verdieping toont het rauw, het grauw en het verval. De derde verdieping is 'kleur' genoemd. Hier kan de bezoeker in een multimediale presentatie zien hoe de mijnstreek bezig is te transformeren naar Parkstad Limburg: groen en kleurrijk. Aan de hand van deze verhalen en beelden ziet de bezoeker hoe de streek heeft voortgebouwd op het verleden.

En nu verder

De opening van het museum in mei 2022 betekende de afsluiting van de eerste fase. Het gebouw staat nu, met dank aan de vele sponsors: Gemeente Heerlen, Provincie Limburg, Stichting Behoud Mijnverleden, VSB fonds, Mondriaan fonds, Stichting FSI, Prins Bernhard Cultuurfonds, DSM, Dioraphte, Stienstra Wonen, BPD cultuurfonds, Fibrant, Haan Industrial Group, Profcore en ANDO. Er staat echter nog veel te gebeuren. De interactie met het schachtgebouw van de ON I zal verder onder de loep genomen worden. Het museum in het schachtgebouw blijft bestaan,

maar de inhoud zal op één lijn worden gebracht met het concept van het Mijnmuseum aan de Doctor Poelsstraat. De collectie van het museum zal verder geïnventariseerd worden en de directie zet de noodzakelijke stappen in de integratie van het museum in de Nederlandse museumwereld. Daartoe behoort ook het opnemen van het Mijnmuseum in de organisatie van de museumjaarkaart en opname in het Museumregister Nederland.

Op de derde verdieping van het museum is een lezingenzaal gesitueerd die een rol gaat spelen in de educatieve plannen. Er zal sprake zijn van het organiseren van lezingencycli, wisseltonstellingen, mijnbouwfilms en thematische exposities, mede met het oog op de continuïteit en herbezoek aan het museum. Voor de realisatie van deze educatieve plannen zal een jaarprogrammering ontworpen worden. De wisseling van directie heeft deze plannen enigszins vertraagd, maar de benoeming van een nieuwe directeur vanaf 1 december betekent een versnelde uitvoering ervan.

'Historikerstreit'?

Welk concept een historisch museum ook heeft, het moet in ieder geval voldoen aan de historische feiten, gebaseerd op bronnen. Het verhaal

van het Nederlands Mijnmuseum moet dus een goed doortimmerd, historisch onderbouwd verantwoord verhaal bieden. Dat historici met elkaar in gesprek gaan over de betekenis en de interpretatie van gebeurtenissen en ontwikkelingen in het verleden, behoort tot de kernactiviteiten van hun professie. Dat gebeurt ook met de presentaties in het Mijnmuseum.

In de opbouwfase heeft het museum veel overlegd met het Discovery Museum in Kerkrade en gebruikgemaakt van mondelinge, schriftelijke en audiovisuele bronnen. Maar: het onderzoek naar het mijnverleden gaat ondertussen onverdroten

voort en dat onderzoek leidt soms tot nieuwe inzichten, die nog niet in de teksten van de displays in het museum verwerkt kunnen zijn. Het verhaal van de mijnstreek dat op de displays in de verschillende 'etalages' is vastgelegd, roept daarom soms een aantal vragen op of leidt tot gefronste wenkbrauwen. Het is intussen bijvoorbeeld genoegzaam bekend dat het verhaal over de hoge bontjassendichtheid in Heerlen een mythe is. Wanneer we ervan uitgaan dat een bontjas in het midden van de jaren 1950 ongeveer 1500 gulden kostte, dan zou een houwer vier maanden moeten werken om die jas bij elkaar te verdienen. Zou het daarom niet historisch verantwoord zijn om de bontjas uit de etalage te halen, ook al is het nog zo'n aardig verhaal?

Het lijkt erop dat de samenstellers van het mijnmuseum zich bij de opzet van *goud en grauw* sterk hebben laten inspireren door het boek van Marcia Luyten, *Het geluk van Limburg*. Luyten maakt deel uit van het Comité van Aanbeveling van het museum. Dit boek is eerder een historische roman dan een wetenschappelijke publicatie. Luyten baseert haar 'analyse' op de theorie van de *social engineering*, een theorie die, wat betreft de mijnstreek, uitgaat van een innig samenwerkende elite van kerk, staat en mijn om de samenleving volgens een vooropgezet plan

volledig naar zijn hand te zetten en te sturen. *Social engineering* staat zelfs vermeld op een van de displays: 'Mijn, kerk en staat zorgden voor de mijnwerkers en hun gezinnen, van wieg tot graf. (...) Het was een vroege vorm van social engineering, een maakbare samenleving.' Allereerst: er was geen vooropgezet plan. Bovendien hadden de verschillende mijnen, kerk en staat ieder hun eigen agenda. De mijnen waren uit op economisch gewin, de kerk stond het zielenheil van de mensen voor ogen. Kwamen agendapunten overeen, dan werkten ze samen. Zo niet, dan waren er spanningen. Zo waren de Oranje-Nassaumijnen

bepaald niet ingenomen met Poels' streven naar de oprichting van vakbonden. Poels wilde bovendien een herkerstening van de samenleving; de liberale mijndirecties zagen liever een strikte scheiding tussen kerk en staat.

Wat de positie van de mijnwerkersvrouwen betreft: zij waren zeker niet de onnozele gansjes die blindelings de pastoor gehoorzaamden en elk jaar een kind in de wereld zetten. Zij deden wel degelijk, ook al voor de Tweede Wereldoorlog, aan geboortebeperving. Deken Brewers van Heerlen meende er in 1911 goed aan te doen om de Sanitas-winkel in Heerlen te laten verbieden. Deze winkel verstreekte informatie én middelen ter geboortebeperving en was bepaald populair. Grote gezinnen? Demografische data van het Algemeen Mijnwerkersfonds en van het CBS tonen aan dat het gemiddelde mijnwerkersgezin kleiner was dan wordt beweerd. Zeker, er kwamen grote gezinnen voor, vooral bij beambten, en die werden dan ook breed uitgemeten in tijdschriften als de *Katholieke Illustratie* en *Steenkool*.

Aan de wetenschappelijke carrière van Henri Poels kwam een einde, maar niet vanwege zijn eigenwijsheid, zoals op het display vermeld staat. Het was de conservatieve kerkleiding in Rome en Roermond die deze carrière knakte.

Vanwege Poels' moderne en eigentijdse opvattingen over bijbeluitleg ('Mozes is niet de auteur van de eerste vijf boeken van de bijbel.') werd zijn professoraat aan de Katholieke Universiteit van Washington abrupt afgebroken. Zo zijn er nog enkele beweringen, waarop het nodige valt af te dingen. Een kleine verandering in enkele teksten zal als resultaat hebben dat clichés verdwijnen ten gunste van de historische werkelijkheid en een realistischer beeld geven van hoe het was.

Gastenboek

Het gastenboek van het Mijnmuseum Nederland bevat lovende opmerkingen over inhoud en vormgeving en dat is terecht. Het museum is een regelrechte aanwinst voor stad en regio. De opmerkingen onder het kopje 'Historikerstreit?' doen daar niks aan af, al was het maar omdat er geen strijd onder historici en tussen museum en historici zal ontstaan. Het museum heeft te kennen gegeven graag met hen in gesprek te gaan om te bezien hoe inhoud en kwaliteit van de displays kan worden verbeterd, zonder het museale concept, verhalend naar een breed publiek, geweld aan te doen. De presentatie heeft allure en dat maakt tevreden museumbezoekers.

Brief uit Mijnstad Heerlen naar onze kleinkinderen

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog, lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle', en redactiesecretaris van dit tijdschrift.

De vraag van de redactie van MijnStreek luidde: hoe zou jij het verhaal van de mijnen aan je kinderen of kleinkinderen willen vertellen? Ik neem deze vraag letterlijk. Onze vijf kleinkinderen zijn tussen de 21 en de 11 jaar oud. Drie wonen er in Heerlen, twee in Nijmegen.

Lieve Bjarne, Sarah, Elena, Loeka en Nina,

Soms stuur ik jullie een appje of een mailtje. Deze keer schrijf ik een wat langere brief waarin ik jullie het verhaal van de mijnen in de Oostelijke Mijnstreek van Zuid-Limburg wil vertellen. Jullie weten dat ik mij graag met geschiedenis bezighoud, vooral met die van de streek waar oma en ik nu al zo lang met veel plezier wonen.

De mijnbouw heeft op onze streek een onuitwisbaar stempel gedrukt. Als kind kwam ik regelmatig vanuit West-Brabant logeren bij mijn opa en oma op de Molenberg in Heerlen. Opa werkte op de mijn als 'begeleider van vervoer van ontplofbare stoffen'. Achter hun huis lagen de spoorrails van staatsmijn Wilhelmina in Terwindsel en de Oranje Nassamijn II in Schaesberg naar het station in Heerlen. Het was altijd een drukte van belang op het spoor. Wanneer we met een van onze ooms door de velden naar het kapelletje in Leenhof wandelden, moesten we altijd bij het spoor wachten. Voor mijn broers en mij, wonend in het arme West-Brabant, was het Heerlen van de jaren vijftig van de vorige eeuw een rijke en bruisende stad en de stukken vlaai die onze oma voor ons sneed, waren veel groter dan die van thuis. In 1966 ging ik in Heerlen studeren en ben er nooit meer weggegaan. De sluiting van de mij-

nen heb ik van nabij meegemaakt. Mijn verhaal zal dus best een beetje gekleurd zijn: Heerlen is van *mijnstad*, *mijn stad* geworden. Zijn geschiedenis met periodes van voorspoed en tegenspoed is vervlochten met de mijne. Heerlen: 'Wen inne get va Heële zeët, jong, deë kunt aa mich!'

Het verhaal van de mijnen begint rond 1900. Onze streek had weinig of geen industrie en was vooral gericht op agrarische bedrijvigheid, landbouw en veeteelt. Voor de veldarbeiders was het armoe troef. Wanneer ze geen werk hadden, trokken ze, alleen of met hun gezin, naar Duitsland om in de steenbakkerijen te gaan werken. Dat was zwaar, smerig en ongezond werk. 'Brikkebekkers' werden ze genoemd. Rond Kerkrade was er al vanaf de twaalfde eeuw sprake van kolenwinning, geëxploiteerd door de monniken van abdij Kloosterrade (tegenwoordig Rolduc) en vanaf de negentiende eeuw door de mijnen Neuprick en de Domaniale mijn.

Toen het aan het einde van de negentiende eeuw in Europa weer economisch voordelig werd om kolen te gaan delven (de industriële revolutie kwam, letterlijk, goed op stoom!) kwam Zuid-Limburg in het vizier en werden er vele proefboringen naar kolen, het 'zwarte goud', verricht. Het probleem was alleen dat er een slechte spoorwegverbinding was met de rest van Nederland om de gedolven kolen te kunnen vervoeren. Dat probleem was opgelost toen op 30 april 1896 de spoorverbinding tussen Sittard en Herzogenrath werd geopend. De grote man achter die spoorlijn was ir. Henri Sarolea. Wanneer jullie dus gaan shoppen in Heerlen op de 'Sarool', dan weten jullie nu naar wie deze straat vernoemd is.

*Jullie betovergroot-
vader Jo van der Leegte,
begeleider ontplofbare
stoffen.*

'Brikkebekkers'

In de periode 1899-1927 werden tien nieuwe mijnen geopend en uiteindelijk waren er twaalf in bedrijf. De Oranje-Nassaumijnen waren wel de bekendste mijnen. Toen de Nederlandse staat in 1901 besloot om zelf mijnen te gaan exploiteren, kwamen er vier staatsmijnen: de Wilhelmina in Terwinselen, de Emma in Treebeek, de Hendrik in Brunssum en de Maurits in Geleen. Jullie zullen begrijpen dat de streek in een tijdsbestek van zo'n dertig jaar enorm veranderde. Het was aanvankelijk een behoorlijk rustig gebied met voornamelijk agrarische bedrijvigheid en een klein beetje handel op Aken. De mensen kenden

hun eigen dorp, waar vrijwel iedereen katholiek was en waar zij zich thuis voelden in hun verenigingen. De enkele niet-katholiek werd beleefd tegemoet getreden, maar bleef toch een beetje buitenstaander.

Toen de mijnen kwamen, waren er nauwelijks mijnwerkers te vinden in de streek. De inwoners van oudsher werkten liever boven, dan onder de grond. De mijn was de 'afgrond van de duivel'.

Men keek neer op mijnwerkers:

*"Wie schön war doch das alte Heerlen"
So Mutter heut noch gerne spricht,
Ohn' Grube, ohne schwarze Männer, ...'*

Oranje Nassau I in Heerlen (Collectie Rijckheyt)

De beginregels van een gedicht van Christine de Hesselde, zus van de toenmalige burgemeester van Heerlen laat zien hoe men toen dacht: het oude Heerlen was toch zo mooi, zonder die mijnen en die *zwarte mannen*.

Daar kwam bij dat de 'bovengronders' niet geschoold waren voor werk in de mijn, dus moesten er mijnwerkers van elders uit Europa aangetrokken worden. En zo kwamen ze, uit bijvoorbeeld Duitsland, Oostenrijk, Polen, Hongarije, Slovenië, Roemenië, Italië en later, na de Tweede Wereldoorlog, ook uit Spanje en Marokko.

Ook uit de rest van Nederland trokken veel mannen, meestal met hun gezin, naar Limburg om in de mijnen te gaan werken. Veel leidinggevenden kwamen uit de rest van Nederland. De 'Hollanders' werden ze genoemd, en ze waren niet altijd even welkom ...

De van oorsprong rustige, agrarische en wat godsdienst betreft vrijwel eenvormige katholieke streek werd aardig door elkaar gehusseld. Andere nationaliteiten en culturen, vreemde gebruiken, andere godsdiensten of levensbeschouwingen, verschillende talen: het werd een veelkleurige en wat we nu noemen 'multiculturele' samenleving. Ook het aantal inwoners liep door deze immigratie sterk op. Kijk bijvoorbeeld maar eens naar de groei van het aantal inwoners van Heerlen: van 6646 in het jaar 1900 tot 50.581 in 1938.

Deze stormachtige ontwikkeling stelde de overheid voor grote uitdagingen. Er moesten woningen komen en scholen, winkels, voorzieningen voor gezondheidszorg, ontspanningsmogelijkheden en kerken voor de verschillende kerkgenootschappen. Tegen die achtergrond speelde de vraag:

hoe binden we de mijnwerkers aan de mijnen opdat ze niet naar elders gaan waar ze meer kunnen verdienen? En ook: hoe gaan we om met al die verschillen tussen de mensen, vooral wat betreft cultuur en godsdienst?

De mijn-directies begonnen met omvangrijke woningbouwprogramma's. Zij steunden onder andere de bouw van scholen en ziekenhuizen. De leiding van de katholieke kerk meende een groot gevaar te zien in de komst van al die nieuwe bewoners: zou de streek nog wel katholiek blijven? Het grootste gevaar zagen ze in de komst van de socialisten. Hen zagen zij als een ernstige bedreiging. Socialisten waren in hun ogen ongelovige mensen die de maatschappij met geweld wilden veranderen. Zij bestreden het socialisme dus uit alle macht en stelden daar een christelijke maatschappij tegenover. Deze christelijke maatschappij was er een die gebaseerd was op naastenliefde en samenwerking. Hun voorganger was de sociaal bewogen priester Henri Poels. Waar het kon in samenwerking met de mijnen, begon ook hij met het bouwen van huizen, scholen, ziekenhuizen, kerken en andere voorzieningen.

Een christelijk leven was alleen mogelijk, zo vond Poels, als je in een fatsoenlijk huis woonde, werk en te eten had en lid was van katholieke verenigingen. Poels was bij de mijn-directies lang niet altijd geliefd omdat hij flink tegen hen te keer kon gaan wanneer in zijn ogen de lonen te laag waren, de arbeidsvoorwaarden ongunstig waren voor de mijnwerkers of de werkplek in de mijn te gevaarlijk was. Bovendien vonden ze het niet prettig dat Poels de mijnwerkers in vakbonden

Een ondergrondse mijnwerker, een houwer.
Foto: HCL, DSM-collectie

organiseerde en zo met economisch-politieke macht en met het stakingswapen kon dreigen. Poels was echter ook een, zoals jullie zouden zeggen, ongelooflijke 'dramkont'. Limburg moest en zou katholiek blijven en als dat niet goedschiks kon, dan maar kwaadschiks. Alleen het katholieke geloof kon ervoor zorgen dat de mensen gelukkig zouden worden, zelfs tot na hun dood Katholieke scholen, vakbonden, verenigingen, ziekenhuizen, winkelcoöperaties, woningbouwverenigingen: katholieken waren verplicht er lid van te zijn of er gebruik van te maken. Sommige van die instellingen bestaan nog tot op de dag van vandaag. Zo staat Bjarne als keeper bij Bekkerveld I onder de lat: bij de Rooms Katholieke Sportvereniging Bekkerveld in Heerlen wel te verstaan!

De mijnen, de kerken en de overheid wilden de mijnwerkers verzorgen van de wieg tot het graf. Dat deden ze om hun eigen redenen. De mijnen wilden de mijnwerkers binden aan de mijn, de kerken waren bezorgd voor hun zielenheil en de overheden zagen graag rustige en gehoorzame burgers. Wanneer je je dus niet voegde in dat gareel, dan had je het zwaar.

Maar: zo volgzzaam waren die burgers niet altijd. Natuurlijk hielden de mijnwerkers zich zo goed mogelijk aan die voorschriften, ze moesten immers zien te overleven en droegen de zorg voor hun gezinnen. Soms was de praktijk van het le-

ven harder dan de leer. Zo mochten ouders van de kerkelijke overheid niks doen aan gezins- of geboortepanning, behalve seksuele onthouding of 'voor het zingen de kerk uit'. Toch deden ze vaak een beroep op organisaties die zich bezighielden met gezinsplanning hoewel dit van de kerkelijke overheid niet mocht. Nog in 1911 deed deken Brewers een beroep op de gemeenteraad van Heerlen om de activiteiten en publicaties van de 'Neomalthusiaanse Bond', die gezinsplanning bepleitte, te verbieden. Ook na de Tweede Wereldoorlog wendden veel vrouwen zich tot bijvoorbeeld de Rutgersstichting om zich te laten helpen met die gezinsplanning. En dat allemaal in het geheim Zo braaf en volgzzaam waren vrouwen dus niet.

Ik had jullie nog niet verteld over het werk van de mijnwerkers, die aan veel gevaren blootstonden. Zo moesten ze altijd beducht zijn voor instortingen van de mijngangen, voor het ontstaan van ontplofbaar mijngas ondergronds en voor overstromingen in de mijngangen. Veel mijnwerkers kregen last van 'stoflongen' door het inademen van het kolenstof en zijn daar ook aan gestorven, tot ver na de sluiting van de mijnen en zelfs nu nog. Zelden kregen zij of hun nakomelingen hiervoor een toereikende vergoeding. De artsen die deze 'stoflongen' moesten vaststellen, werden onder druk gezet om een andere doodsoorzaak te noteren zodat de mijndirecties en de ziekte-

Ondergrondse vakschool

kostenverzekeringen hiervoor geen uitkering hoefden te verstrekken.

Het productiesysteem was vreselijk. De mijndirecties hadden bepaald hoeveel kolen er naar boven gehaald moesten worden en de opzichters zagen erop toe dat die hoeveelheid gehaald werd, tot welke prijs dan ook. Die prijs was: keihard en onder zware druk werken in een ongezonde en gevaarlijke omgeving. Het werd daarom ook wel het 'jaagsysteem' genoemd. 'Ik heb ooit eens een mijnwerker gezien die at terwijl hij zat te schijten. Die had nog geen tijd om fatsoenlijk zijn brood op te eten', zo vertelde een Sloveense mijnwerker.

De mijndirecties waren voortdurend op zoek naar mijnwerkers. Op de zesde klas van de lagere school (nu groep 8) gingen ze reclame maken voor het werken in de mijn en probeerden ze jongens enthousiast te maken voor de OVS: de Ondergrondse Vak School. Veel ouders vonden dat helemaal niks. Toen ik enkele goede vrienden vertelde dat ik jullie een brief wilde schrijven over de mijnen, lieten ze me weten dat ik jullie in ieder geval duidelijk moest maken dat het beslist niet allemaal rozengeur en maneschijn was. 'Mijn vader, die zelf bovengronds op de ON I werkte en ook gedurende korte tijd ondergronds had gewerkt, was daar heel resoluut over: "Van mijn jongens (ik en mijn jongere broer) komt niemand op de mijn!" Hij vond het werk onder in de mijn

gevaarlijk, smerig en ongezond.' En een ander: 'Mijn vader wilde daar ook naar toe en mijn opa (ondergronds op ON III) was resoluut daarin: jij gaat niet dat zwarte gat in!' Da's toch duidelijk, niet? En dat was nu het pijnlijke en onvermijdelijke: wilde je een goed inkomen hebben voor je gezin, dan moest je die mijn wel in. Ander, fatsoenlijk betaald, werk was er nauwelijks.

1450 mijnwerkers zijn omgekomen bij hun arbeid! Laat dat eens even tot jullie doordringen. 1450 slachtoffers gevallen voor het verwarmen van Nederlandse huizen, voor het laten draaien van de Nederlandse economie en voor de winst bij de Nederlandse export. Niemand in Nederland die het daar nog over heeft, maar jaarlijks worden ze hier, in onze streek, herdacht. Kunnen jullie je voorstellen dat dit aantal bij ons nog steeds pijn doet, vooral ook omdat hun kinderen en kleinkinderen hier nog wonen?

Na de Tweede Wereldoorlog zou de situatie in onze streek drastisch veranderen. Kolen uit de Zuid-Limburgse mijnen werden veel te duur. Steenkool uit de Verenigde Staten was goedkoper en in Groningen werd gas gevonden. Op 17 december 1965 kondigde de minister van Economische Zaken, Joop den Uyl, in een bomvolle schouwburg van Heerlen, de sluiting van de mijnen aan. Negen jaar later, op 31 december 1974, werd in de Oranje-Nassaumijn I de laatste wagon kolen boven de grond gehaald.

*Minister van
Economische Zaken,
Joop den Uyl, kondigt
in de stadsschouwburg
van Heerlen de sluiting
van de mijnen aan,
17 december 1965.
(Collectie Rijckheyt)*

Tienduizenden werden in die periode werkloos. Het vervangend werk was volstrekt onvoldoende en veel jonge mensen vertrokken uit de streek, op zoek naar werk elders in Nederland of in het aangrenzende België of Duitsland. De 'Oostelijke Mijnstreek', zoals oostelijk Zuid-Limburg toen genoemd werd, verarmde. In sneltreinvaart werd de herinnering aan de mijnen gesloopt: gebouwen, koeltorens, fabrieken, schoorstenen en steenafvalbergen. Ook in sociaal opzicht ging de mijnstreek teloor. Er kwam, evenals op andere plaatsen in Nederland en in de omringende landen, een einde aan de invloed van de kerk als samenbindende factor omdat de kerk zo verknoot was geweest met de mijnen. Mensen voelden zich letterlijk in de steek gelaten. Afhankelijk gemaakt van mijnen, kerk en overheid waren ze niet goed in staat een eigen leven op te bouwen.

Ook Heerlen ging een zware tijd tegemoet. Van de bruisende stad bleef weinig over. Veel gebouwen raakten in verval, de werkloosheid was hoog en Heerlen kwam bekend te staan als de 'drugstad van Nederland'. Met de operatie 'Hartslag' werd in 2001 een begin gemaakt met de aanpak van de drugsproblematiek en dit zou een omslag betekenen in het denken over Heerlen.

Langzamerhand nam een nieuw elan bezit van de stad en staken de Heerlenaren de handen uit

de mouwen. Niet bij de pakken neerzitten, niet toegeven aan wat door anderen – niet Limburgers – de 'Limburg factor', een bijna aangeleerde hulpeloosheid, wordt genoemd. Mensen gingen verder bouwen aan een leefbare stad, 'waar mannen en vrouwen, jong en oud, samen zoeken naar wat goed is en gezond voor een warme en veilige samenleving', aldus Max van der Schoot (1925-1999), oud-rector van het Heerlense Bernardinus-college.

En kijk naar wat er nu gebeurt: Heerlen-Noord, dat stoer zichzelf gaat hervinden en het leven steeds meer in eigen hand neemt; het nieuwe stadskantoor, uitnodigend in het centrum; het Romeins Kwartier, basis van Coriovallum-Heerlen (@ familieafdeling Nijmegen: Heerlen heeft het oudste stenen gebouw van Nederland!); het middeleeuws Landsfort in het centrum van de stad; Heerlen, mijncentrum met zijn Mijnmuseum en Heerlen, Brightlands!

Dat wordt dus verder 'Bouwe, knokke, wirke', zoals ons Heerlens volkslied zegt. We staan daarbij trots op een rijke en inspirerende geschiedenis van Romeins Coriovallum, middeleeuws Landsfort Herle, mijncentrum!

Lieve groet,

opa Koos

EGIDIUS WEERTS

Egidius Weerts (1944) is oud-hoofdonderwijzer en geanimeerd verteller. Hij heeft een passie voor de Heerlense geschiedenis en las vele boeken en artikelen die over de geschiedenis van de stad zijn geschreven.

‘Mijn’-herinneringen

De opdracht voor deze bijdrage luidde: ‘Hoe vertel ik het verhaal van de mijnen aan kinderen?’ Het technische mijnbedrijf an sich leek mij vanuit mijn onderwijsachtergrond minder important dan het overbrengen van een aantal gevoelens en indrukken zoals ik die in mijn jeugd vanaf eind jaren 1940 tot en met eind jaren 1960 tijdens het wonen in de onmiddellijke nabijheid van de Staatsmijn Wilhelmina in Terwinselen heb opgedaan.

Steenkool delven vanaf de oudheid

Het delven van steenkool is sinds eeuwen nauw verbonden geweest met onze regio: Romeinen en middeleeuwen hadden al ontdekt dat het ‘zwarte goud’ in het Wormdal bij Rolduc zó dicht aan de oppervlakte zat dat het bijna letterlijk ‘voor het opscheppen’ lag. Ook wist men dat het een uitstekende aanvulling was op het hout dat toen voornamelijk als brandstof diende. Later zou abdij Kloosterrade, zoals Rolduc vroeger heette, een belangrijke rol in onze regio gaan spelen: de geboorte van onze vroegere ‘mijnstreek’, nu bekend als ‘Parkstad Limburg’. Later werd het delven van steenkool overgenomen door ondernemers en handelaren uit Luik en omgeving. Het vervoer van de steeds populairder wordende brandstof ging met paard en wagen over hiertoe speciaal verharde wegen. De namen ‘Kerkrader-’ en ‘Kaalheider’-steenweg herinneren hier nog aan.

De komst van meer steenkolenmijnen

Men kwam erachter dat er onder een groot deel van onze contreien – weliswaar op steeds grotere diepte – nog veel meer steenkool te winnen

viel. Er kwamen steeds meer mijnen bij; eerst in particulier bezit, zoals de Domaniale en Oranje-Nassaumijnen en ten slotte, vanaf 1902, de Staatsmijnen. De oudste hiervan, de Wilhelmina, kreeg van de bewoners van het zich daar omheen ontwikkelende dorp Terwinselen al gauw de naam ‘d’r Sjtaat’. Op deze mijn vonden zowel mijn beide grootvaders alsook mijn vader werk. Ook de rest van de familie en schoonfamilie telde veel mijnwerkers, zowel boven- als ondergronds. En zo niet, dan was men wel werkzaam op het hoofdbureau in Heerlen of bij een van de met de mijnen verbonden bedrijven.

‘Mijn’-beleving

Geboren in 1944 heb ik dus de glorie van onze mijnstreek en ook zijn latere neergang van dichtbij kunnen meemaken. Uit die ervaringen en herinneringen put ik dan ook graag voor het nu volgende, met als doel deze als invalshoek te laten dienen om geïnteresseerden, en met name de jeugd, een beeld van deze periode vanuit mijn optiek te schetsen.

In 1948 verhuisden mijn ouders en ik naar de Parallelstraat in Terwinselen. Het was een huis uit 1918. Dit huis was slechts door een smalle straat en een muur-met-hekwerk gescheiden van een groot rangeerterrein. Hier stonden de stoomlocomotieven en werden de lange treinen samengesteld die de steenkool van Staatsmijn Wilhelmina naar de rest van Nederland vervoerden. Ik kon er vanuit mijn slaapkamerraam zo op uitkijken, zoals ik van daaruit ook een riant uitzicht had op de groeiende mijnsteenbergen waarop het steenafval

De rangeerterreinen van de Oranje-Nassaumijn II en de Wilhelmina lagen in elkaars verlengde. Hier de mijn ON II in de begintijd.

toen nog met roulerende kiepwagentjes gestort werd. Het typische geluid en gekletter van de vallende en omlaag rollende stenen was overdag maar vooral 's nachts goed te horen. Ook keek ik uit over het spoorwegemplacement, de naast de steenberg liggende schacht- en andere gebouwen van de mijn, die een stuk hoger lagen dan ons huis. Overigens, in 1948 lag het spoor nog op het niveau van de bovenkant van de 'koelmoer' (muur om de mijn). Toen we in 1960 verhuisden lag het spoor inmiddels meer dan twee meter hoger! Aan het lawaai van de rangerende treinen was je vlug gewend en ik sliep er prima doorheen – maar als onze kat 's nachts buiten miauwde dan was ik meteen klaarwakker!

Kolenvervoer

Via de nu nog bestaande Hofstraat en de Parallelstraat reden ook de karren met hoge wielen van de vrachtrijders. Paard en wagen waren hun trots: de zware trekpaarden waren prachtig geroskamd en het leren tuigwerk met de fraaie koperen versieringen en belletjes blinkend gepoetst. Het verzorgde uiterlijk was voor de voerlui een erezaak en velen van hen kende je. Via een tunnel onder het spoor bereikten zij de 'sjaambassins', de grote bezinkbassins waarin het kolenslik uit het vuile mijnwater van de kolenwasserijen stelde tot 'sjaam'. Deze 'sjaam' was de goedkope brand-

stof voor was- en varkensvoerketels, die in de bijkeukens en stalletjes stonden.

Op stille avonden kon je het kikkerkoor in Strijthagen horen en ook het typische geluid van steenuiltjes. In de lente zaten de ligusterheggen rond onze huizen vol met meikevers waar we jacht op maakten evenals op de salamanders en stekelbaarsjes in de poelen bij de mijn. Natuur en industrie gingen voor ons kinderen goed samen. We hadden er een heerlijke jeugd!

Mijnwerkers

De mijnen betekenden voor velen 'vast werk, hoog loon'. Mijnwerkers verdienden met hun arbeid méér dan de gemiddelde arbeider. Zij gaven dat ook grif weer uit aan huis en hobby: de Heerlense middenstand voer er wel bij, getuige de vele warenhuizen en gespecialiseerde winkels. In de sinterklaas- en kersttijd waren hun etalages het aanschouwen méér dan waard. Een bezoek aan de stad was een feest op zich. Delicatessenwinkels, bont- en juwelierszaken, het kon niet op. Natuurlijk, het (ondergrondse) mijnwerk was zwaar en soms gevaarlijk en velen betaalden hiervoor ook met een deel van hun gezondheid aan ziekten als 'stoflongen', en sommigen zelfs met hun leven. Als ik als kind bij mijn grootouders op de Heerlerbaan logeerde dan hoorde ik 's nachts de moeizame, fluitende ademhaling van mijn

*De Staatsmijn
Wilhelmina eind
jaren 1930. Foto: Hub.
Leufkens*

grootvader, die aan de schachten had gewerkt. Toch had dat fluiten en piepen een rustgevend effect op mij; ik sliep er prima bij. De mijnen betaalden ook vergoedingen voor tijdens het werk opgelopen ziekten, zoals bijvoorbeeld het ‘stofgeld’.

Voor het ondergrondse werk werd je opgeleid aan de OVS: de vakschool voor ondergronders. De praktijklessen werden verzorgd in de ‘leermijn’. Deze was hiervoor in de steenberg (de huidige ‘Wilhelminaberg’) ingericht. Theorie- en andere lessen gaf men in het nu nog bestaande en op het terrein naast de berg gelegen OVS-gebouw. Sportlessen werden verzorgd door hiervoor door de mijn aangestelde sportleraren. Ook was er een openluchtzwembad. Hiervan mochten wij op zaterdag gebruikmaken, evenals van de door de mijn aangeboden gymnastieklessen op een locatie buiten het mijnterrein. Verdere opleidingen, bijvoorbeeld tot opzichter, doorliep men op de ‘Mijnschool’ in het centrum van Heerlen.

Vrijtijdsbesteding

Tegenover het zware mijnwerk stelden de mijnen heel wat zaken om het de mijnwerkers naar de zin te maken. Zo steunden zij veel clubs en verenigingen en kon men bijvoorbeeld voorstellingen en feesten bezoeken in het Verenigingsge-

bouw en – voor mijnbeambten – het Beambten-casino. Voor mij persoonlijk was het hoogtepunt – en toppunt van spanning – het op zijn feestdag moeten verschijnen voor de Sint. De Sint was in Terwindselen vergezeld van een angstaanjagende Zwarte Piet (niets voor de huidige tere kindersziel!). Eén voor één werden dan na een goochelact onze namen afgeroepen en dan moest je voor Sinterklaas, gezeten op zijn troon, verschijnen. Sint hield jou dan met een strenge blik je tekortkomingen van het afgelopen jaar voor (hoe wist hij dat nou?). Na je beverige belofte van beterschap mocht je vervolgens een kartonnen doos gevuld met snoepgoed met daar bovenop een grote speculaaspop in ontvangst nemen, om vervolgens opgelucht de trapjes af en terug de zaal in te huppelen. Goddank, nu weer een jaar rust!

Het voorgaande werd gesubsidieerd door de Staatsmijnen. Dit gold eveneens voor bijvoorbeeld de bloeiende ‘Operettevereniging’ en de concerten van het ‘Harmonieorkest der Staatsmijnen’. Hiervan kan ik mij nog bijzonder goed een spectaculaire vertolking van de ‘Ouverture 1812’ van Tsjajkowski herinneren. Deze uitvoering vond plaats in het donker bij de vijver van Strijthagen, verlicht door Bengaals vuur en het bijbehorende ‘kanonnenvuur’! In het Verenigingsgebouw traden ook artiesten op zoals Toon Hermans en de ‘Globetrotters’.

Van het jaar 1952, het jaar waarin het 50-jarig jubileum van de Staatsmijnen gevierd werd, herinner ik mij nog dat de top van de Wilhelminasteenberg met kalk wit werd gespoten: de 'Terwinseler Alpen', en op de hoek van de Vloedgraafstraat stond een enorme mijnlamp. Op weg naar school kwam ik er elke dag langs. Net zoals ik ook 's morgens in het straatje naar de ingang van de mijn telkens een groep gehurkte mijnwerkers passeerde met de petten op hun hoofd en hun zwartomrande ogen, een sigaret bungelend in hun mondhoek. Dit was de nachtploeg die daar op het busvervoer naar hun thuisdorp wachtte.

Kolen als handelswaar en toeleveringsbedrijven

Voor de kernactiviteit van het mijnbedrijf: de winning van steenkool en het verhandelen en vervoeren hiervan naar groothandel en particulier, waren ook de vele toeleveringsbedrijven van alles wat voor een goed functioneren nodig was van belang. Deze toeleveringsbedrijven zorgden voor producten en diensten die varieerden van 'pungels' en mijnkleding tot hout en mijnbouw materiaal. Kortom van alles waaraan behoefte was – en dat was veel! Dit leverde nog eens extra werkgelegenheid op voor tienduizenden. Daarnaast waren er de werkplaatsen als de WIM (Werkplaats Invalide Mijnwerkers) waar veiligheidsschoenen met stalen neuzen werden gemaakt.

In de Limburgse kolenmijnen werden diverse typen steenkool gedolven: de 'magere' kool, geschikt als 'huisbrand' voor fornuizen en haarden (het beste was het antraciettype 'nootjes 4') en de 'vetkool'. Vetkool bevatte veel gas en in Geleen, in de immense cokesbatterijen, werd hiervan cokes gemaakt. Deze cokes was onder andere bestemd voor de toenmalige Hoogovens. De mijnen in de oostelijke mijnstreek leverden vooral huisbrandkolen. Bij het loon van werknemers van de mijnen hoorde ook een uitkering in natura uit het zogenaamde 'kolendeputaat'. Dit kolendeputaat leverde iedereen die hoeveelheid steenkool, kolenslik en hout waar hij uit hoofde van zijn functie recht op had. Ook aardappelen werden aan huis geleverd en in de kelder (bestrooid met een dubieus bruin poeder) opgeslagen.

1950 Winteraardappelen. Ook aardappelen werden aan huis geleverd...

Op het mijnbedrijf

Er was ook een aantal mijnfaciliteiten waar ook niet-mijnwerkers – soms oogluikend toegestaan – gebruik van maakten. Zo was er de 'Verbandkamer', voor gewonde mijnwerkers. Maar na het oplopen van een zware brandwond aan mijn been werd ik daar door mijn vader achter op de fiets voor snelle hulp heengebracht en ik werd er behandeld. Ik ruik nu nog de indringende geur van de daarbij royaal gebruikte 'levertraanzalf'. Voor mijnwerkers die per fiets naar hun werk kwamen, was er de 'fietsenloods', een grote stalling en tevens reparatiewerkplaats. Gemakkelijk om er snel – indien nodig – je banden te laten oppompen of een kleine reparatie te laten uitvoeren.

Waar de ondergronders na hun dienst zichzelf en elkaar wasten ('poekelden') in het badlokaal op de mijn, kon men – veel huizen hadden destijds (nog) geen eigen badkamer – in ons dorp Terwinselen gebruikmaken van het later gebouwde 'badhuis'. Zeker op zaterdag was dit zeer populair: daarna kon je er weer een weekje tegen!

*Een koempel (houwer)
aan het kolenfront, met
helm met lamp.*

Op en rond de mijn werden orde, veiligheid en rust gegarandeerd door de duidelijk aanwezige leden van de Mijnpolitie, die jou en je ouders vaak persoonlijk kenden. Het was oppassen geblazen dus!

Eén van de dingen die we vaak deden was op de spoorbrug over het mijnspoor naast het portiersgebouwtje met de daar bewaarde mijnpenningen gaan staan. Daar wachtten we dan tot een locomotief vlak onder ons zou passeren om ons vervolgens te laten omhullen door een mistige wolk van stoom, kolendamp en de geur van olie en heet metaal – wat een sensatie! Deze jeugdherinnering komt nog bij mij boven als ik in Simpelveld bij de stoomlocs van de ZLSM sta: de herkenbare geur van een ver verleden!

Mijnschade

Ten slotte nog iets over het onderwerp 'mijnschade', destijds een vertrouwd begrip. De winning van steenkool vond plaats via diepe gangen in de lagen steenkool met aanduidingen als 'de 785' (meter diepte). De steenkoollagen werden daar uitgegraven. In de dikkere lagen gebeurde dat

met mechanische kracht – de 'kolenschaaf' – en in de dunnere (de meerderheid) met handkracht en 'afbouwamer'; de zware pneumatische boor. Aan het 'kolenfront' gebeurde dat vaak bij een werkhoogte van minder dan een meter en bij het licht van de mijnlampen en de lamp op de leren mijnpet. Als de gang uitgeput was, liet men hem gecontroleerd instorten of werd hij opgevuld met resterend mijnpuin. Ook het stijgend grondwater deed hierbij zijn werk. Ondanks alle voorzorgsmaatregelen kon een en ander toch leiden tot verzakkingen van bovenliggende grondlagen. Bovengronds was dit zichtbaar in de vorm van scheve gevels en gaten en scheuren in muren. Ook binnenshuis was de schade soms fors. In mijn herinnering heersten er hier in die tijd echter geen 'Groningse toestanden'. De vele woningen waarvan de mijnen destijds eigenaar waren, werden door de aan hen verbonden bouwbedrijven na een melding van de schade en een inspectie hiervan, snel en vakkundig gerepareerd. Dat was soms wel best spannend. We woonden dan, afhankelijk van de aard en de duur van de werkzaamheden, wekenlang alleen op de boven- of benedenverdieping. Gekookt werd dan toch op

het kolenfornuis in de keuken. Eén keer was de schade aan de gevel zo groot dat ik vanuit mijn slaapkamertje kon zien of het licht in de kelder brandde – zover stond de voorgevel van ons huis! Ook was er eens een scheur in de keukenmuur waardoor je eenvoudig met de burens kon communiceren (als je dat al wilde tenminste). Een tijdlang was er ook een opening tussen mijn slaapkamer en die van mijn buurling. De oudste had toen blijkbaar moeite met z'n lessen Duits en dus kon ik hem dagenlang horen opdreunen: 'Ich stéh im Garten! ... Ich stéh im Garten! ... Ich stéh im Garten!...' Ten slotte is het met zijn Duits wel in orde gekomen en ook alle reparaties werden tot ieders tevredenheid uitgevoerd.

De mijnen gaan dicht

Eind jaren 1960 volgde de neergang en uiteindelijk de sluiting van de mijnen en daarmee brak onherroepelijk het einde van een tijdperk aan. Het was trouwens al langer te merken: steeds minder jongens en mannen uit onze streken kozen voor het weliswaar goed betaalde maar toch zware en niet ongevaarlijke ondergrondse werk aan het 'kolenfront'. Vervangers werden – ook vroeger al – gerekruteerd in het buitenland: Polen, Italianen, Tsjechen en later Noord-Afrikanen werden met aantrekkelijke aanbiedingen hierheen gelokt en aanvankelijk ondergebracht in de zogenaamde 'Gezellenhuizen'.

Maar ook de verkoop van steenkool stagneerde. Ik herinner me nog goed de grote bergen onverkochte steenkool naast het rangeerterrein. Er werd steeds minder steenkool verkocht. Bovendien raakten onze mijnen langzaam uitgeput en was exploitatie niet meer lonend. Daar kwam nog bij dat in het noorden van ons land een nieuwe bodemschat was aangetroffen die schoon, goedkoop en gemakkelijk te winnen was: het Groningse aardgas. Bovendien waren velen overgestapt op stookolie. Het einde van het mijntijdperk was nabij.

Na de roemruchte rede over de geplande mijnsluiting door de toenmalige minister van Economische Zaken Joop Den Uyl op 17 december 1965 in de Heerlense schouwburg, werden tot 1975 de mijnen in hoog tempo afgebouwd en gesloten. Het personeel werd ontslagen of bemiddeld naar vervangende werkgelegenheid (zoals de DAF-autofabriek in Born of de – snel ter

ziele gegane – speelgoedfabriek). Ook de chemische sector die zich inmiddels ontwikkeld had: het SBB (Stikstof Bindings Bedrijf waar kunstmest werd geproduceerd) werd sterk uitgebreid. Toch was het vaak moeilijk wennen voor de voormalige 'koempels' en zeker voor de ondergronders. Ze misten er de bijzondere mentaliteit en de kameraadschap van vroeger in de mijnen. Het individualisme en het fabrieksmatige van hun nieuwe werkomgeving was zo anders dan ze gewend waren en velen werden er letterlijk ziek van. En daarbij, alsof men zich voor het verleden schaamde, werd in een razend tempo alles wat maar enigszins aan de 'zwarte jaren' van mijnbouw herinnerde, gesloopt en opgeruimd. Mijngebouwen, schacht- en koeltorens kwamen onder de sloophamer en ten slotte vielen zelfs de iconische symbolen van onze mijnstreek: de 'Lange Jan' en de 'Lange Lies'. Dit waren de hoge schoorstenen van de elektriciteitscentrale van de Oranje-Nassaumijn I in Heerlen, gebouwd respectievelijk in 1938 en 1953. Als je die vroeger vanuit de trein aan de horizon zag verschijnen dan wist je dat je weer 'thuis' was. Met hun val in 1976 kwam er voor een aantal jaren een einde aan de welvarende en gezellige koopstad Heerlen en de andere mijnsteden. Het zou nog jaren duren eer de stad en omstreken een nieuwe vorm voor een nieuwe toekomst zou vinden.

Nawoord

Tot dusver deze greep uit mijn (jeugd)herinneringen aan het leven rond Staatsmijn Wilhelmina en zijn omgeving. Mocht het hier en daar soms wat te gekleurd en positief overkomen: nu ja, het zij dan maar zo, je geheugen kan je wel eens parten spelen. En ach, zó denk ik met veel genoegen aan dit verleden terug en vaak met heimwee naar dat vroegere veilige gevoel. Dat gevoel van: de mijn is er en zal voor ons zorgen – een 'zekerheid' die later voor een groot deel van de bewoners van de voormalige mijnstreek is weggefallen.

BEN GALES

Dr. Ben Gales (1953) studeerde geschiedenis en sociologie in Nijmegen en economie in Londen. Hij publiceerde boeken en artikelen over bedrijfsgeschiedenis en techniekgeschiedenis.*

Op naar Kneepkens!

De eerste mei ging het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen open voor het publiek en ik was erbij. Het was een gezellige middag met kennissen en onbekenden. De weg naar dit ogenblik was lang en moeizaam geweest. Onlangs nog zag ik een bericht uit 1972. Een mijnmuseum zou ingericht worden in een gebouw van de voormalige mijn Wilhelmina. Er waren diverse initiatieven om iets te bewaren van een verdwijnende industrie: mijnmonumenten; een documentatieplek voor technische gegevens; de Steenkoolbank, die de *'faam van weleer nieuwe glans'* zou geven. De stemming in Zuid-Limburg was evenwel slecht. Weinig kwam van de grond en wat er kwam was geen lang leven beschoren. De vrijwilligers die het idee van een mijnmuseum jarenlang levend hebben gehouden zijn dus alleszins te prijzen. Temeer omdat het Nederlands Mijnmuseum meer dan één bezoek waard is. Het gebouw, vroeger het warenhuis Kneepkens, is bijzonder; de materie binnen is belangwekkend en de vrijwilligers en staf wekken vertrouwen voor de toekomst.

Uiteraard ben ik door de verdiepingen gestruind. Ook dat vond ik leuk. Ik was meer dan een moment terug in mijn jeugd. Ik herinner mij de mijnen nog goed. Voor een kind echter waren het mysterieuze oorden op afstand. Hoe ver van de openbare weg lag Staatsmijn Hendrik wel niet. Ooit ben ik door mijn vader meegenomen naar een kas, die daar op het voorterrein van de Hendrik stond. Tenminste, dat denk ik; hij wist het niet meer. Er stonden sinaasappelboompjes met oranje vruchtjes, zo iets had ik nog nooit gezien. Die kas moest wel het paradijs zijn. Niet veel later moet mijn opa een televisie met draaiantenne

Mijnmuseum. Foto David Doelen

hebben gekregen. In het Schuttersveld begon de welvaartssamenleving bij een gepensioneerde ondergrondse magazijnmeester. Ik had er geen enkel benul van dat in Heerlen Frans Dohmen van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond en de Oranje-Nassaumijnen elkaar in de haren vlogen over televisiekijken en kompels die te laat in hun bed lagen. De mijnsluiting is voor mij tot de dag van vandaag de aankondiging van mijn moeder dat we vanaf toen vaker gehakt zouden krijgen. Ik vatte het op als een NL-alert en vergat het daarom niet, hoewel ik de eigenlijke ramp niet goed begreep.

Het Mijnmuseum wekt mijmeringen op; ook een beetje nostalgie. Dat is uiteraard geen slechte zaak. Nog beter is dat het museum mij aan het denken zette. Ik realiseer mij nu, dat het gezin van mijn opa – de jongensfamilie – veel verder van de mijn afstond dan je zou verwachten van een huishouden in de Parkstraat in Brunssum. De oudste werd pater; een oom ging ondergronds,

Gezinsverzorgster Maria Riekers temidden van haar ouders en broers en zussen. Aan gezinsverzorging was grote behoefte als echtgenotes van mijnwerkers door ziekte hun taak als huisvrouw niet konden invullen, vooral in grote gezinnen. Toch waren er in de mijnstreek ten opzichte van het landelijk gemiddelde minder grote gezinnen dan doorgaans wordt aangenomen.

maar werd zo gepest dat hij arbeidsongeschikt raakte; een ander trok direct na de bevrijding weg; weer een ander emigreerde in de jaren 1950 naar de Verenigde Staten en de jongste werd leraar. Ook mijn vader had direct na de bevrijding zijn geluk elders gezocht, maar kwam terug voor mijn moeder. Hij was de enige van de zes jongens die, als bovengronder, te maken kreeg met de sluiting van de Hendrik en vervolgens de Emma. In mijn beleving veranderde alleen zijn busroute: van Hulsberg naar Hoensbroek in plaats van naar Brunssum en vervolgens bestemming Geleen. Van die familiale afstand tot de mijn, die terugging tot de Tweede Wereldoorlog, daarvan was ik mij niet goed bewust. Blijkbaar is het lastig kritisch te zijn, zelfs als het je beroep is.

In de auto terug naar mijn woonplaats Groningen vroeg mijn vrouw: Wat hebben we nu gezien? Dat is zonder meer de juiste vraag. De tentoonstelling is een losjes samenhangend ensemble zonder veel uitleg. Tegenwoordig laten we voorwerpen vooral voor zich spreken. Tegelijkertijd willen wij dat de presentatie een beleving oproept. Daar is niets mis mee. Maar emotie en nostalgie maken de scheidslijn tussen misverstand en inzicht dun. Glimlachend ben ik langs de opstelling van het mijnwerkersgezin gelopen. Als vakantiewerker in Eygelshoven en Geleen viel mij op hoe zeer ex-mijnwerkers prat gingen op hun viriliteit. In nagenoeg elke mijnstreek trouwden mijnwerkers op een jongere leeftijd dan de oud-ingezetenen, die er waren vóórdat de mijnen opengingen: boeren, ambachtslieden of winkeliers. Tevens hadden mijnwerkers vaak seks voor het huwelijk. Maar Maarten Panhuysen stelde door middel van

tijdrovend en nauwgezet onderzoek vast dat in Heerlen bij de mijnwerkers het eerst het moderne gezin met weinig kinderen ontstond. En dit gebeurde pakweg rond de eerste wereldoorlog.¹ Op de foto kan een gezin groot zijn, maar onderzoek laat een ander beeld zien.

Het valt te prijzen dat het Nederlands Mijnmuseum de presentatie in een alomvattend verhaal toont, dat het de diverse, uiteenlopende elementen een structuur geeft, althans een kleur. De presentatie is geordend: er was een zwarte wereld, er was een gouden tijd en er was een grauwe periode, met uiteindelijk een kleurrijker – groen? – heden. Het concept, zeker het idee van een gouden tijd die omsloeg in een grauwe, lijkt geïnspireerd door *Het geluk van Limburg* van Marcia Luyten. Heerlen was vóórdat Den Uyl in de schouwburg het einde van de steenkolenwinning aankondigde, dé stad van de bontjassen. Vervolgens kan de val van Heerlen samengevat worden als *'de hoogste dichtheid aan bontjassen in de jaren vijftig, de grootste armoë twintig jaar later'*.

De bontjassenindex is bedoeld om het niveau van Heerlen aan te geven, maar ook om dit niveau te vergelijken met elders. Den Haag of Maastricht, zo haalt Luyten Frans Timmermans aan, staken bij Heerlen maar povertjes af. *'Geen stad in Nederland droeg meer bontjassen dan Heerlen'*, concludeert Luyten.² Deze evolutie spiegelt mijn kinderlijke herinneringen en ook het unheimische gevoel van mijn studentenjaren als je achter het Heerlense station 's avonds lang op de bus moest wachten. Maar is dit grote verhaal wel waar? De bontjassenmetafoor is overal gretig opgepakt, maar het is de Marcia-Luytenmythe. Een bontjas

De Saroleastraat met rechts De Bongerd. (Collectie Rijkzucht)

staat voor consumptie en vooral voor statusconsumptie. We hebben graag aansprekende beelden, ook al vervormen ze de realiteit, een beetje of meer. Een bontjas spreekt aan, beter dan realistische alternatieven zoals aanstekers. Zo schreef *Limburgs-Dagblad*commentator Henk Thonen in 1971: 'Voorbij is de tijd dat houters in Heerlense warenhuizen tafelaanstekers van 45 gulden kochten.'³ Er is een keuzeprobleem, maar bovenal een duidingsprobleem. Wat zeggen bont, aanstekers, auto's, televisies, brommers, radio's nu eigenlijk? Waar het bovenal om gaat is dat stevige uitspraken over goud gebaseerd moeten zijn op stevige informatie. Een beeld vereist inbedding.

Het nationaal inkomen of het nationaal product is tegenwoordig dé maatstaf voor welvaren. Uiteraard is er de nodige kritiek op dat ene cijfertje dat het hele leven van talloos velen zou moeten vangen. Toch blijft het een nuttig getal. Niet voor niets beoordeelden de Nederlandse en Limburgse overheid, maar nog meer de Europese Unie het succes en falen van regionaal beleid met zoiets

als het regionaal inkomen. Het Limburgse inkomen was lang 90 procent van het Nederlandse, om in de periode waarin de mijnen opgedoekt werden te dalen naar 79 procent in 1972. Daarna ging het weer omhoog naar 91 procent in 2010. Limburg was steevast een van de minder welvarende provincies van het land. De komst van de mijnindustrie maakte het gat alleen maar iets kleiner en het omgekeerde gebeurde tijdelijk toen de mijnen dicht gingen. Kijken we naar het nabije buitenland dan is alleen Noordrijn-Westfalen een Luytengebied: een bovengemiddeld welvarende mijnstreek, die zijn voorsprong kwijtraakte. Overigens gebeurde dat daar al vóór het midden van de jaren 1960.⁴

Nu omvat Limburg meer dan alleen Heerlen en ook meer dan de oude en de nieuwe mijnstreek. Een deel kan afwijken van het geheel. Misschien waren er in Heerlen wel bontjassen en in Maas-tricht niet. Uiteraard waren er verschillen, maar geen enkele streek in Limburg hoorde bij de rijkere gewesten van Nederland. Ook niet toen

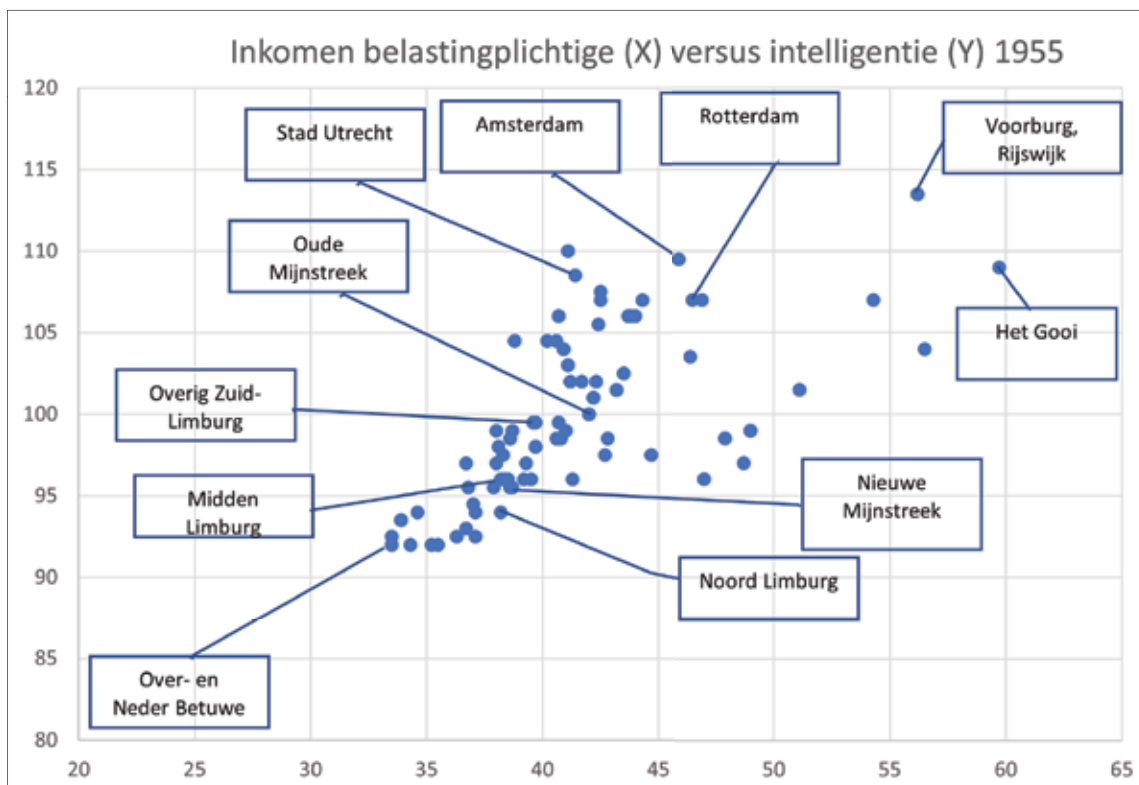
Advertentie (LD 31-10-1956)

onder de rook van de mijnen een welvaartssamenleving bloeide. De grafiek beneden is gebaseerd op een ietwat obscure publicatie van het Centraal Bureau van de Statistiek. De horizontale as geeft voor economisch-geografische gebieden – redelijk homogene streken – het inkomen per belastingplichtige in 1955 aan. De grafiek én de oorspronkelijke publicatie stuiten misschien tegen de borst omdat die dit inkomen in verband brengt met de intelligentietesten waaraan dienstplichtigen bij hun keuring werden onderworpen. De verticale Y-as geeft die aan. Sommigen keken daar met een biologische bril naar.⁵ Maar de meeste onderzoekers brachten keuringstesten in verband met het genoten onderwijs. De oude mijnstreek deed het in beide opzichten goed ten opzichte van de directe omgeving – in 1935 was dat nog niet zo – maar én inkomen én het menselijk kapitaal waren landelijk gezien bescheiden, gemiddeld of minder.⁶ Vanuit het westen gezien geen goud in het verre zuiden.

We zouden nog een niveau verder kunnen afdalen en de welvaart van afzonderlijke gemeentes gaan bekijken. Dat zou de boodschap evenwel niet veranderen. In Heerlen of Geleen lag vóór de toespraak van Den Uyl het inkomen van de belastingplichtigen zo'n vier, tot zes procent boven het landelijk gemiddelde; erna een tot vijf procent lager.⁷ Die getallen hebben toch meer weg van

tafelanstekers dan van bontjassen. De mijnstreek daalde af naar het oude Limburgse niveau, terwijl het Limburgs gemiddelde opklom naar het landelijke. Tijdgenoten waren op de hoogte van Limburgs positie. De belastingcijfers brachten in 1971 Thonen in de krant tot de boodschap 'Limburgs welvaart is schijn'.⁸ Hij tekende daarbij aan dat dit ook gold voor de bloeitijd van de mijnindustrie. Kortom: het was niet al goud dat er blonk in Zuidoost-Limburg en dat was bekend.

Werd Heerlen grauw? Ongetwijfeld was de herstructurering een ingrijpend en pijnlijk proces. Zoals bekend, vond minister Den Uyl dat een sociale blauwdruk van het toekomstige maatschappelijk leven iets was voor Zuid-Limburg en de mijnwerkers zelf. Hij overschatte de regio en onderschatte de problemen. Pas na jaren kreeg de geestelijke nood serieuze aandacht in het publieke debat. 'Dagelijks nog', zo meldde het (sociaaldemocratische) *Vrije Volk* in 1973, 'trekken ex-mijnwerkers naar de verlaten steenberg bij de mijnen om er troost te zoeken bij de stenen der vergane glorie'.⁹ Het is een schilderachtige journalistieke impressie, maar ik kan mij moeilijk een grote processie voorstellen. Nog meer sombert Marcia Luyten. Zij vertelt dat in de jaren 1970 Kerkraadse schoolkinderen het gokspelletje 'springen' deden. 'Dan werd geraden van welke van de twee hoogste flats van Kerkrade die

Minister Joop den Uyl na de toespraak op 17 december 1965 in gesprek. Nog over de mijnsluiting?

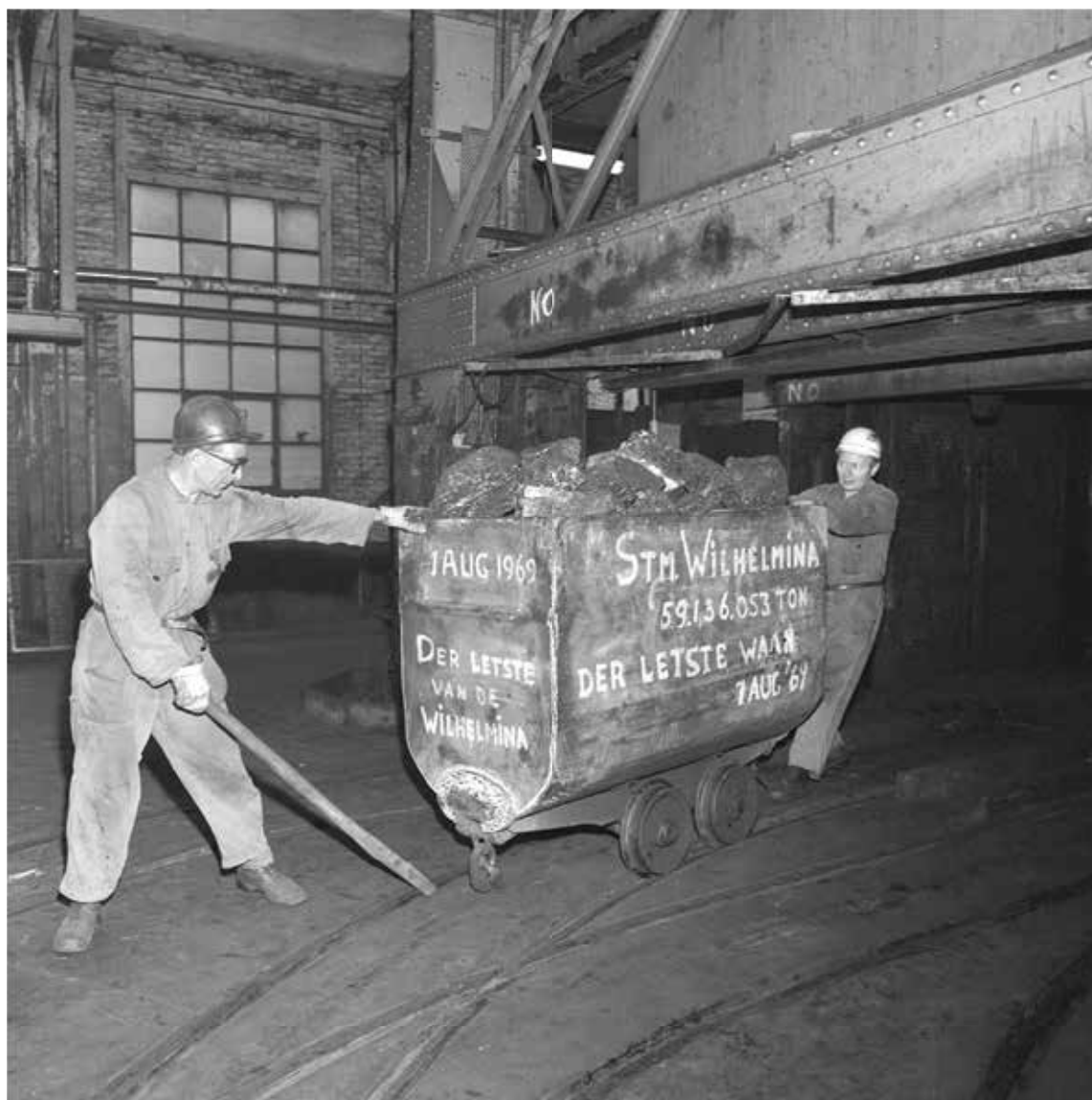
dag iemand zou springen: die van Chevremont of die van Bleijerheide.' Als we de zondagen als rustdagen nemen, suggereert dit jaarlijks zo'n 300 zelfmoorden alleen al in Kerkrade. Inderdaad was de krantenkop van *Het Vrije Volk* 'Limburg na de mijnsluitingen. Zelfmoorden en echtscheidingen'.¹⁰ Maar is dit waar?

'Deaths of despair' is nu weer een populaire indicator voor het ontbreken van welzijn onder arbeiders, kortom van een grauwe en rauwe maatschappij.¹¹ Maar wat gebeurde er in de mijnstreek nu echt? In 1973 waren er 34 zelfdodingen in de oostelijke mijnstreek en 9 in de westelijke. Bekijk je de evolutie, dan is niet zo evident dat de schok van de mijnsluiting zó groot was. Het (absolute) aantal zelfmoorden nam in de Oostelijke Mijnstreek al in de jaren 1950 (iets) sneller toe dan in Nederland. Vervolgens accelereerde vanaf 1968 het landelijke cijfer, terwijl de groei in de oostelijke mijnstreek afvlakte. Er is geen duidelijke mijnsluitingsschok, geen sprong opwaarts in de suïcidecijfers nadat Den Uyl de schouwburg van Heerlen verliet. Globaal lijkt de trend in de regio op die van de rest van het land en dit is wel in toenemende mate het geval. Daarbij kozen vanaf 1984 zowel rondom Heerlen als nationaal steevast minder mensen ervoor om uit het leven te stappen.¹²

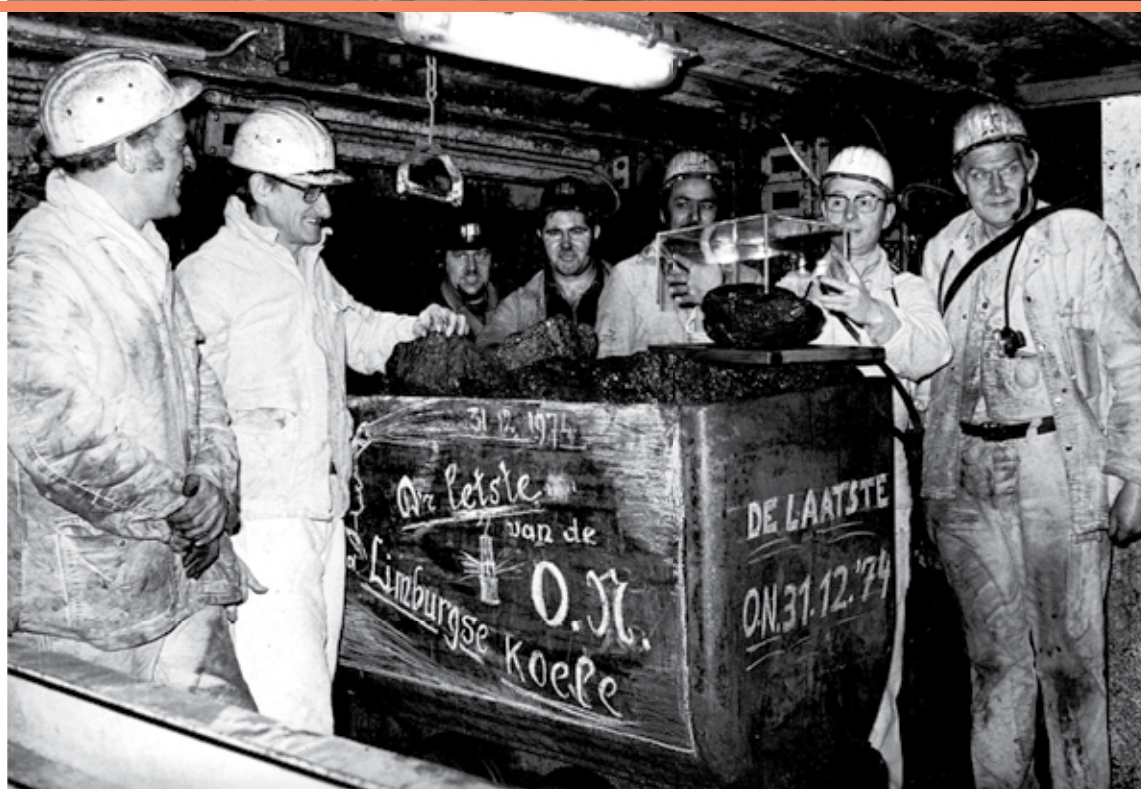
Zelfmoord is, uiteraard, een extreme indicator. Welzijn kent, uiteraard, tal van dimensies. En sommige facetten laten wel degelijk zien, dat rond 1970 het leven in Heerlen, Kerkrade of Eigelshoven grauw werd. Heden ten dage zijn

Zuid-Limburgers relatief ongezond en leven zij verhoudingsgewijs kort. Dit noemt men bij de provincie de 'Limburg-factor'. Al in 1991 onthulde 54 procent van de mannelijke *Limburgs Dagblad*-lezers ongezond te zijn, althans zich ongezond te voelen. Dit was tien tot vijftien procent meer dan abonnees elders. Alleen in Rotterdam was het nauwelijks beter.¹³ Met de mijnsluiting kreeg de gezondheid in brede zin een knauw, want voordien was de levensverwachting van mijnwerkers redelijk. Het laatste woord is er nog niet over gezegd of deze omslag van gezond naar ongezond vooral een gebrek aan 'zelfmanagement' is: passiviteit als de kern van de 'Limburg-factor'.¹⁴ Het lichaam en het lichamelijke welbevinden hebben immers te vaak iets raadselachtigs.

Lichaamslengte is een interessant voorbeeld van dat raadselachtige. Tegenwoordig zijn Limburgers klein van gestalte. In de negentiende eeuw waren zij lang vergeleken met de rest van Nederland. Lengte moet je je kunnen veroorloven en dus staat een lang lijf voor meer welvaart. Al voor 1900, dus voordat de Oranje Nassau I in bedrijf kwam, nam de lichaamslengte van jonge mannen in het westen en noorden sneller toe dan die van de Limburgse jonge mannen. Mogelijk bevorderden de mijnen krimp, want jongens uit de mijnstreek bleken bij de militaire keuring extra klein vergeleken met die van elders. De lichaamslengte nam daar zelfs af in de groeifase van de mijnindustrie rond 1920. Artsen-tijdgenoten waagden zich toentertijd niet aan een verklaring.¹⁵ Evenzo is in 2022 de omkering van relatief lang naar rela-

*Laatste kolenwagen
Staatsmijn Wilhelmina,
1 augustus 1969.*

*Oranje-Nassaumijn I:
ondergrondse
mijnwerkers verzorgen
het transport van
de laatst gedolven
steenkool,
31 december 1974.
(Collectie Rijkheyt)*

tief klein een puzzel. Ongezond, klein: het mijnleven en het leven zonder mijn hadden serieuze nadelen. Maar uiteindelijk waren Limburgers ook weer niet zo ongelukkig dat zij liever afscheid namen van het leven.

Het was niet al goud dat er blonk. Ook na de mijnsluiting was het leven nog waard om geleefd te worden. Grootouders kunnen sterke verhalen vertellen, maar kleinkinderen hebben uiteindelijk meer aan genuanceerde verhalen. Wat zeggen zulke constatering over de opstelling van het Mijnmuseum? Een museum vertelt meer of minder expliciet een verhaal: zwart, goud, grijs, kleur is de structuur van het verhaal te zien in het 'kleine Glaspaleis'. Van het paradijs naar de woestijn, dit is een stramien dat bijbel- en romanwaardig is. Zo iets is allicht aansprekender dan de wetenschap dat dat verleden iets minder fraai was en vervolgens ietsjes minder desastreus. Evangelisten en romanschrijvers mogen van de lezer vragen zijn ongeloof bereidwillig op te schorten. Musea moeten het ongeloof juist bevorderen. Daarvoor hoeft niet veel te veranderen in de huidige opzet. Het gaat om retouches en bovenal om het open staan voor retouches. Kortom aanpassing en van tijd tot tijd afwisseling.

In mijn ogen moet een museum een kritisch verhaal vertellen. Een feest van herkenning en herinnering is niet voldoende. De expositie moet de bezoekers aan het denken zetten. Een kritisch verhaal ontstaat door de interactie met bezoekers én met onderzoekers. Het museum moet de ambitie hebben op de hoogte te zijn van de actuele stand van zaken, van de kennis anno nu, om die op haar manier door te geven. Uiteraard kunnen medewerkers en betrokkenen ook zelf inzichten creëren. Kennis is immers niet voorbehouden aan een universiteit en geschiedschrijving is een discussie zonder einde. Een kritische instelling en de ambitie verder te gaan dan een herinneringsfeest sieren een museum.

Ten slotte, nu het museum er is, is het misschien een goed idee de archieven van de mijnen en wellicht ook andere instellingen, zoals de mijnwerkersbonden, terug te brengen naar de voormalige mijnstreek. Meer erfgoed en hopelijk meer mensen in de buurt die zich buigen over dat erfgoed zal, dunkt mij, ook positief uitpakken voor het Mijnmuseum.

* Dr. Ben Gales is sinds 1989 als universitair docent verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Noten

- 1 M.P.G. Panhuysen, 'Vruchtbaarheid en Mijnarbeid. Een gezinsreconstructie te Heerlen, 1871-1916', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg* 37 (1992), 71-127. Zie ook: *Limburgs Dagblad*, 26 oktober 1991, 19.
- 2 M. Luyten, *Het geluk van Limburg* (Amsterdam, Antwerpen 2015), 175, 182, 310.
- 3 *Limburgs Dagblad*, Vrijuit 3, 10 april 1971.
- 4 Een recent overzicht met gegevens over Limburg: H. de Jong, D. Stelder, 'The comparative development of regions in the Netherlands 1820-2010', in: J.R. Rosés, N. Wolf, *The Economic Development of Europe's Regions. A Quantitative History since 1900* (London, New York 2019), 211. De uitspraak over Noordrijn-Westfalen is gebaseerd op documenten uit 1969 van de Europese Commissie.
- 5 In een ander verband, de slechte gezondheid van bewoners van de voormalige oostelijke mijnstreek, wordt heden ten dage gespeculeerd over 'genetische overerving'. M. Jansen, E. Kuppens, *Op zoek naar de Limburg-factor. De gezondheidssituatie in Limburg onderzocht en verklaard. Wat is er bekend over de gezondheidsachterstand van Limburg ten opzichte van de rest van Nederland, welke kennis ontbreekt nog en hoe komen we tot een trendbreuk?* (z.p. 2015), 31.
- 6 W.H. Somermeyer, 'Een econometrische analyse van interregionale inkomensverschillen in Nederland', in: Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistische en Econometrische Onderzoekingen, 2^e kwartaal 1960* (Zeist 1960), 66-95. Zie ook: P.J. Idenburg, *Intelligentie-verhoudingen in Nederland* ('s-Gravenhage, Groningen, Batavia 1935).
- 7 Het Centraal Bureau voor de Statistiek publiceerde spoedig na de eerste wereldoorlog voor elke gemeente het inkomen en het vermogen van de belastingplichtigen. Ik heb die verzameld voor de Zuid-Limburgse gemeentes.
- 8 *Limburgs Dagblad*, Vrijuit 3, 10 april 1971.
- 9 *Het Vrije Volk*, 26 mei 1973, 23.
- 10 Luyten, *Het geluk*, a.w., 277.
- 11 A. Case, A. Deaton, *Deaths of Despair and the Future of Capitalism* (Princeton, Oxford 2020).
- 12 Deze alinea is gebaseerd op ongepubliceerde gegevens, voor mij bijeengebracht door het Centraal Bureau voor de Statistiek.
- 13 *Limburgs Dagblad*, 26 oktober 1991, 1, 26.
- 14 M. Jansen, E. Kuppens, *Op zoek naar de Limburg-factor* a.w., 19, 31-32.
- 15 L. Bolk, 'Over de lichaamslengte der mannelijke bevolking in Nederland', *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 53 (1909), 1703-1721; idem, 'Over de toeneming in lichaamslengte der mannelijke bevolking van Nederland', *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 54 (1910), 650-666; A.J.P. van den Broek, 'Over de voortzetting der toeneming van de lichaamslengte in Nederland', *Verslag van de gewone vergadering der Afdeling Natuurkunde der Koninklijke Akademie voor Wetenschappen* 36 (1927), 559-571; idem, 'De anthropologische samenstelling der bevolking in Nederland', *Mensch en Maatschappij* 6 (1930), 401-417. Zie ook: Centraal Bureau voor de Statistiek, Lichaamsgroei 1981-2018: recent vooral gewichtstoename, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/48/lichaamsgroei-1981-2018-recent-vooral-gewichtstoename>, laatst geraadpleegd 2 dec. 2022.

MARCEL PUT

Drs. Marcel J.M. Put is historicus en docent en als liefhebber van (sport)geschiedenis betrokken bij het educatieve project Football Makes Historie van Euroclio.

Een vrouw om voor te sterven - Barbara

Wat hebben architecten, artilleristen, begrafenisondernemers, beiaardiers, bouwvakkers, brandweerlieden, dakdekkers, doodgravers, gevangenen, hoedenmakers, kanonniers, klokkenluiders, klokkenmakers, koks, metaalgieters, metselaars, mijnopruimers, mijnwerkers, militairen, steenhouwers, timmerlieden, tunnelbouwers, vuurwerkmakers, wapenmakers gemeenschappelijk? Allemaal hielden ze van een en dezelfde vrouw. Op een spirituele manier welteverstaan. De beoefenaars van deze beroepen voelden zich namelijk veilig bij haar. Omdat haar naamdag, 4 december, zo dicht bij die van Sinterklaas (6 december) lag, en er dan zoete deegwaren aan kinderen werden uitgedeeld, beschouwde men haar ook als de vrouw, huishoudster en hulp van de goedheiligman, die op zijn 'verjaardag' immers kinderen verblijdde met cadeaus.

Wie was deze 'allemansvrouw', die bovendien ook nog beschermde tegen bliksem, donder en vuur en die een aparte plek heeft bij de inwoners van Culemborg en Vreeswijk? Zij waakt over begraafplaatsen en crematoria en over diverse tunnels in ons land, zoals de Amsterdamse Noord/Zuidlijn, de Haagse Victor Boogie Woogie-tunnel en de Willem-Alexandertunnel in de A2 bij Maastricht. Kerken en kapellen over de hele wereld dragen haar naam. Gildes en broederschappen plaatsten zich eeuwenlang onder haar bescherming.

In Limburg wordt haar naamdag, ondanks de ontkerkelijkheid, nog steeds gevierd, zij het veel bescheidener dan vroeger.¹ In het verleden heerste op haar naamdag in de Limburgse Mijnstreek namelijk 'een Zondagsche sfeer. Alle mijnbedrijven (...) waren gesloten, en het tram- en autover-

keer was beperkt. In de ochtenduren werden (sic) in tal van plaatsen gezongen, H. Missen opgedragen, die door duizenden mijnwerkers werden bijgewoond.²

De vrouw in kwestie is de heilige Barbara van Nicomedië, of wel 'Sinte Berbke', zoals ze in Limburg liefkozend wordt genoemd. Wie was zij en waardoor komt het dat zij door zovelen als patroon- en beschermheilige werd en wordt aangeropen?

Levensverhalen

Zoals vaker met heiligen is de geschiedenis van de Heilige Barbara een onzekere. Er zijn diverse versies van haar levensverhaal. Een aantal elementen zijn daarin steeds hetzelfde, maar er zijn ook tal van verschillen en nuanceringen. Op basis van verschillende korte middeleeuwse levensverhalen, zogenaamde viten, kwam dr. Mathilde van Dijk tot de volgende beschrijving van het leven van Sint Barbara.³

Barbara was de enige dochter van de steenrijke, niet-christelijke Dioscurus, die omstreeks 300 in Nicomedië (nu Izmit, Turkije) leefde, dat toen in het Romeinse Rijk lag. Het christendom was nog een verboden godsdienst en de aanhangers ervan werden door keizer Maximianus vervolgd. Barbara was een mooie vrouw en om vrijers buiten de deur te houden en zich zo van haar kuisheid te verzekeren, sloot Dioscurus zijn dochter op in een toren. Tevergeefs, want tal van rijke jongemannen kwamen naar hem toe en vroegen om Barbara's hand. Dioscurus werd er moedeloos van en gaf zijn verzet op. Hij vroeg aan zijn dochter met wie ze wilde trouwen. Tot zijn verbazing wilde Barbara zelf ook niets weten van de mannen die om haar wedijverden. Dioscurus was zo ver-

heugd dat hij niet naar de reden hiervan vroeg. Hij beloofde zijn gehoorzame dochter door naast zijn huis een badhuis voor haar te laten bouwen met twee ramen. Dioscurus kon weer met een gerust hart op zakenreis.

Barbara was echter minder gehoorzaam dan hij dacht. Zij had iets anders gedaan waar hij zeer tegen was: zij was christen geworden. Barbara wilde haar maagdelijkheid niet voor haar vader behouden, maar voor Jezus. Het badhuis moest haar godsdienstige toewijding tonen. Daarom vroeg Barbara de werklieden een extra, derde, raam te maken. Toen Dioscurus weer thuiskwam was hij verbaasd en boos dat het werk niet volgens zijn aanwijzingen was gedaan. Hij riep de bouwlieden ter verantwoording, maar die verwezen hem naar Barbara. Toen zij haar vader vertelde dat er nu niet alleen meer licht in het badhuis kwam, maar dat de ramen ook de Heilige Drievuldigheid symboliseerden, ontstak Dioscurus in blinde woede. Hij probeerde zijn dochter te doden. Barbara bad tot God. Ze werd opgetild, vloog door de lucht en verdween in een rots die openspleet. Vervolgens kwam ze boven op een berg weer tevoorschijn. Daar was een herder, die haar verrees, zodat haar vader haar alsnog vond. Dioscurus sleepte Barbara aan haar haren de berg af en sloot haar op in een kelder. Toen het hem niet lukte haar het christendom te laten afzweren bracht hij haar voor een rechter. Die liet haar martelen door verbranding, amputatie van haar borsten en naakt tentoonstellen. Barbara hield vast aan haar geloof. Uiteindelijk veroordeelde de rechter haar tot de dood door onthoofding met het zwaard. Haar vader voltrok zelf het vonnis. Op de weg naar huis werd hij door de bliksem getroffen en stierf. Dit gebeurde op 4 december. In het moment van haar dood vroeg Barbara aan god mensen die tot haar baden terwijl ze stierven hun zonden te vergeven, zodat zij, ook zonder toediening van de laatste sacramenten, alsnog in de hemel konden komen. Door tussenkomst van Barbara stierven zij dan een 'zalige dood'.⁴

Wie gelooft wordt zalig

Wat waar is van dit verhaal is moeilijk na te gaan, omdat in de heiligenlevens vaak historische feiten en fictieve elementen worden samengevoegd. Bovendien, zo stelt Van Dijk, is 'Barbara zelf van twijfelachtige historiciteit: de gegevens

'Een meisje met de handen vol', schreef Charles van Leeuwen in 'Bonbons van de Heilige Barbara', verwijzend naar het grote aantal attributen waarmee zij wordt afgebeeld. Hier zijn drie van de vier meest voorkomende te zien: de martelaarspalm als teken dat zij stierf voor haar geloof, de kelk als symbool voor de laatste sacramenten en de toren met drie ringen, verwijzend naar de heilige Drievuldigheid en tevens de plek waarin haar vader haar opsloot. Het vierde veelgebruikte attribuut is het zwaard, symbool voor de plotselinge dood. (Collectie: Wiel Miseré; foto: Ouwe Leem)

over haar leven zijn vaag, tegenstrijdig, clichématig en soms uitermate ongeloofwaardig.⁵ Zelfs over de datering en plaats van herkomst zijn de bronnen het niet eens. Hierdoor hoort de Heilige Barbara van Nicomedië tot de fictieve heiligen, dat wil zeggen heiligen van wie we eigenlijk niet meer hebben dan een naam, een plaats van herkomst of een sterfdatum. Bij de heilige Barbara zijn dat alleen haar naam en een gedeeltelijke sterfdatum, te weten 4 december.⁶ Voor de gelovigen is Barbara echter al eeuwenlang heel reëel. Uit haar levensverhaal kunnen we opmaken waarom ze door zoveel mensen als hun beschermheilige werd gezien en aanbeden. Barbara's aanbeding begint in de 7de eeuw.⁷

bijzonder helpen bij allerhande ziektes en aandoeningen. Het gebruik om deze heiligen samen te vereren ontstaat in de 14de eeuw als gevolg van de pestepidemieën die Europa dan teisterden. Een tijd waarin een derde van de Europese bevolking sterft en de dood dus alom tegenwoordig is. De nood is zo hoog dat gelovigen hopen dat een collectief van heiligen hun leed kan verzachten. Voor Barbara geldt dat, los van de bede om genezing, zij ook, zoals hierboven beschreven, kan zorgen voor vergeving van de zonden en een plek in het hemelse hiernamaals bij een onverwachte dood, de zogenaamde zalige dood. Symbool hiervoor staan de kelk en de hostie waarmee ze wordt afgebeeld.⁹ De meeste van de ongeveer dertig bekende wonderverhalen over Sint Barbara ('mirakelen'), gaan over mensen die plotseling en onverwacht sterven en door tussenkomst van de heilige alsnog in de hemel komen.¹⁰

't Is een vreemdeling zeker

Barbara betekent 'vreemdeling'. Deze betekenis is afgeleid van de naam die de Oude Grieken en Indiërs gaven aan vreemdelingen, omdat zij hen niet verstonden. De Romeinen namen dit over. Voor hen was de dochter van Dioscurus als niet-Romeinse dus een 'vreemdeling', een 'vreemde vrouw', ofwel Barbara.¹¹

Is het vanwege deze betekenis of misschien de klank dat de naam van deze ook in Nederland erg populaire heilige in verhouding toch maar heel weinig door ouders in ons land is gekozen? Tussen 1880 en 2017 zijn er in Nederland 12.379 meisjes en vrouwen (geweest) die van hun ouders als eerste naam Barbara hebben gekregen. Dat is net geen 0,17% van het totaal.¹²

Tussen 1880 tot 1970 worden er gemiddeld per jaar in heel Nederland zo'n 140 Barbaraatjes geboren. In de jaren zeventig neemt dit toe tot een gemiddelde van 400 per jaar, met 1975 als absolute uitschieter met 553 Barbara-borelingen. Dit hoge aantal heeft vast en zeker te maken met twee liedjes die in april en juni van dat jaar worden uitgebracht: 'Barbara' van Ben Cramer en 'Die Schwarze Barbara' van Heino.¹³

Vanaf 1980 neemt het aantal 'nieuwe' Barbara's snel af en in 2016 worden er nog slechts 8 meisjes bij hun geboorte Barbara genoemd. De naam 'Barbara' sterft net als degenen die de heilige aanroepen in Nederland (langzaam) een zalige dood.¹⁴

Een litanie is een gebed waarin christenen god of een heilige vragen om genade, genezing of hulp. In deze litanie worden zeven verschillende gebeden vermeld waarmee de hulp van de heilige Barbara kan worden ingeroepen. 1. Tegen (te veel) aardse genoegens. 2. Om puur en rein te blijven. 3. Om kennis van God. 4. Deugdzaam te blijven. 5. Hulp bij ziekte. 6. Sterkte in tegenspoed. 7. Een zalige dood te sterven, d.w.z de sacramenten van de stervenden te ontvangen. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Litany_of_Saint_Barbara_by_Weduw_H._Bontamps_Limburgs_Museum_G10576.jpg)

In die tijd trekken sommige gelovigen zich terug uit de wereld. Ze gaan in groepen leven, bouwen een gezamenlijk huis (klooster) en wijden zich helemaal aan het eren van god voor het behoud van het zielenheil van de wereld en van henzelf. Heiligenlevens, zoals dat van Barbara, zijn in die tijd vrijwel alleen bekend bij de geestelijkheid en dienen als voorbeeld en bron van inspiratie voor de kloosterlingen.⁸

Vanaf de 14de eeuw neemt de Barbaraverering een grote vlucht. Zij is een van de veertien zogenaamde 'noodhelpers', ook wel de 'Veertien Heilige Helpers' genoemd. Dit is een groep heiligen die niet alleen individueel, maar ook gezamenlijk wordt vereerd en aangeropen. Zij zouden in het

In 2016 leven in Limburg de meeste Barbara's in het zuiden van de provincie. Maastricht telt de meeste Limburgse Barbara's, namelijk 273. Heerlen is een goede tweede met 232 vrouwen met die naam. In Sittard-Geleen wonen er 170 en in Kerkrade 118. In de vroegere Oostelijke en Westelijke Mijnstreek samen zijn het er 766.¹⁵

Voor andere bekende Barbara's dan de heilige vrouw moeten we in Limburg naar onze provinciehoofdstad. In de eerste maanden van 1906 wordt de Maastrichtse koopvrouw Barbara Dreesens een landelijke bekendheid. Zij overleeft de moordaanslag van haar teleurgestelde vrijer, die haar op klaarlichte dag op de Markt met een mes in de rug steekt. De gang van zaken en het proces halen de kranten in alle windstreken van het land.¹⁶ De andere Barbara is vele malen bekender en is ook nog steeds onder ons. Haar volledige namen zijn Barbara Laurentia Christiane, maar ze wordt Beppie genoemd: de Maastrichtse volkszangeres Beppie Kraft.¹⁷

De rest van Limburg mag dan (nog) geen bekende Barbara's hebben voortgebracht, wel zijn er enkele bijzondere 'Barbara-plekken'. Onze provincie telt zes Barbarakerken, te weten in Griendtsveen (Horst aan de Maas), Tungalroy (Weert), Leveroy (Nederweert), Scheulder (Eijsden-Margraten), in de Kakert (Schaesberg/Landgraaf) en in Treebeek (Brunssum). Daarnaast is er in Valkenburg aan de Geul een Nicolaas en Barbarakerk. Barbarakapellen staan in Offenbeek (Beesel), Thorn (Maasgouw), Obbicht (Sittard-Geleen), Urmond (Stein), Valkenburg aan de Geul en Palemig (Heerlen). Verder zijn er tal van Barbaramonumenten en Barbarabeelden zoals bijvoorbeeld in Thorn, Nuth (Beekdaelen), Nieuwenhagen (Landgraaf) en Geleen-Lutterade (Sittard-Geleen).

Concurrentie van Catharina

De verering van de Heilige Barbara in Limburg gaat zeker terug tot 1470. In dat jaar wordt de Maastrichtse broederschap van Sint Barbara voor het eerst in een document genoemd.¹⁸ Met de steenkolenmijnbouw heeft deze Barbaradevotie echter niets van doen.

De Limburgse mijnwerkers van het eerste uur, degene die werkten voor de paters van Rolduc, stelden zich onder bescherming van de Heilige Catharina.¹⁹ Waarschijnlijk omdat zij met een rad werd afgebeeld en in de Rolducse mijnen vanaf de 17de eeuw werd gewerkt met door water-

raderen aangedreven installaties. De naam Catharina komt in het geboorteregister van Kerkrade van 1792 tot 1802 tien keer zo vaak voor als die van Barbara.²⁰

Zelfs in het begin van de 20ste eeuw was de invloed van Catharina groter dan die van Barbara. Op de mijn Neu Prick werd zij aangeroepen en op haar feestdag (25 november) gingen alle kompels die dienst hadden met de bedrijfsleiding naar de kerk. De pastoor kreeg een kar kolen voor het opdragen van de mis. Ook in de andere mijnen baden de mijnwerkers voor Catharina voordat zij afdaalden.²¹ Zelfs de nieuwe parochiekerk op de Holz, gebouwd in 1927-1928, werd nog gewijd aan Catharina, patrones van de mijnwerkers.²²

Het oudste bewijs voor de Barbaraverering door mijnwerkers is vermoedelijk het Barbarabeeld in de loonhal van de Domaniale mijn, dat daar in het midden van de 19de eeuw geplaatst zou zijn.²³ Omstreeks 1900, de tijd dat de steenkolenmijnbouw in Zuid-Limburg op industriële wijze wordt aangepakt, worden zowel Catharina als Barbara als beschermheiligen aangeroepen. Catharina heeft dan nog de voorkeur.

Op de naamdag van de heilige Barbara worden in die tijd zoete deegwaren ('tartepompen; ofwel appelkoekjes) aan de kinderen uitgedeeld.²⁴ Een dag later brengt Zwarte Piet namens Sint Nicolaas de cadeaus en op 6 december wordt de naamdag van de goedheiligman gevierd. In onze provincie zijn deze feesten lange tijd zo met elkaar verbonden dat ze bekend staan als 'de Driedaagse van Limburg'.²⁵ Door deze verbondenheid is Barbara voor de meeste Limburgse kinderen dan ook de vrouw van Sinterklaas.²⁶

Het is de komst van mijnwerkers uit Oost-Europa in de jaren twintig die de Barbaracultuur in de Nederlandse Mijnstreek flink leven inblaast. In de mijngebieden van Silezië en Slowakije is de naamdag van de Heilige Barbara voor mijnwerkers een betaalde feestdag.²⁷ Het zijn met name de Slowaken die hun Barbaracultus in Limburg in ere houden binnen hun Barbaraverenigingen. De Slowaakse Barbarafeesten worden door afdelingen van de Katholieke Mijnwerkersbond overgenomen. In combinatie met een afwezige Catharinaverering groeide de Barbaracultus in de Mijnstreek langzaam. Tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt het gezamenlijk bidden voor de Heilige Catharina, zoals dat in de oudere mijnen voor het afdalen gebruikelijk was, afgeschaft.

In de moderne mijnen heeft het nooit zijn intrede gedaan.²⁸

Na de Tweede Wereldoorlog wordt het pleit definitief in Barbara's voordeel beslecht. Haar naamdag, 4 december wordt een officiële feest- en verlofdag voor al het mijnpersoneel. In alle andere Europese landen met (steenkolen)mijnen is dat al langer het geval.²⁹

De Barbaradag

Het Barbarafeest werd op parochiaal of rectoraats-niveau gevierd en georganiseerd door de plaatselijke afdeling van de Nederlandse (Rooms) Katholieke Mijnwerkers Bond (NKMB).³⁰ Twee elementen waren steeds aanwezig: een heilige mis in de ochtend en een feest in de avond. Of en welke activiteiten er de rest van de dag werden gehouden verschilde per afdeling. Hetzelfde gold voor de aanwezigheid van de mijnwerkersvrouwen. In de ene parochie wel, in de andere niet. De vakbond stimuleerde de aanwezigheid van de gezinsleden van de mijnwerkers. In het vakbondsblad *De Mijnwerker* worden de programma's van de verschillende afdelingen aanvankelijk bekendgemaakt onder de kop 'St. Barbara-Familie Feesten'.³¹ De edities van zowel de bedrijfstijdschriften als de katholieke vakbondsbladen van direct voor en na 4 december, waren vanaf 1946 steevast grotendeels gevuld met 'Barbara-nieuws'. Naast de programma's waren dat het levensverhaal van de heilige, wetenswaardigheden, stichtelijke woorden, kijkjes over de grens en natuurlijke een verslag van de festiviteiten.³² Dat laatste was ook in de reguliere kranten te vinden. In 1955 berichtte de *Zuid-Limburger* er op 5 december 1955 als volgt over:

Mijnwerkersland vierde feest van PATRONES

Met voldoening kan men van jaar tot jaar constateren dat het feest van Sint Barbara (...) steeds intensiever en steeds algemener wordt gevierd in de gehele mijnstreek (...). Het feest van Sinte Berb blijft op de eerste plaats een typisch mijnwerkersfeest, maar vooral de laatste jaren nemen ook de beambten van de mijnen, zelfs de ingenieurs en directeuren van de mijnen deel aan de feestelijkheden (...).

Hartelijk en in goede samenwerking is het feest gevierd. De dag van Sinte Berb groeide ook deze keer weer uit tot een dag van saamhorigheid, die gezonde gemeenschapszin waarin in onze tijd zulk een grote behoefte bestaat.

Het vaandel van de Rooms Katholieke Mijnwerkers Bond, afdeling de Kakert in Schaesberg. De parochie draagt de naam van de heilige Barbara. Vandaar dat zij centraal staat in dit vakbonds-vaandel. (Foto: Ouwe Leem)

In alle kerken van parochies en rectoraten werden in de morgenuren de votiefmissen van Sinte Berb gelezen.³³ Honderden werkers in het mijnbedrijf waren in de kerken aanwezig en honderden hebben zo van harte de hemel dank gebracht voor de bescherming die zij hebben ondervonden. En daarna vonden de rijkge vulde koffietafels mijnwerkers, beambten en directeuren samen terug aan de gezellige dis. Er was het borreluur voor het eten, er waren de vrolijke matinees voor de kinderen, er waren de feestavonden in bijna alle zalen van de gemeente. Zang, toneel-spel, voordracht, muziek, film en kabaret vormden de elementen van een gezellige, feestelijke ontspanning. Jubilarissen werden gehuldigd (van de NKMB, MP) (...), speeches werden gesproken (...) en feest werd er overal gevierd. (...).³⁴

Eén onderdeel vermeldt de krant niet: het uitdelen van de premies. Daarvoor kwamen alleen de opzichters in aanmerking. Wel was het gebruik dat een opzichter die een premie kreeg 's avonds tijdens het feest de mannen van zijn ploeg tracteerde.³⁵

Het belang van de Barbaradag wordt ook duidelijk door de financiële bijdrage van de Culturele Raad van Limburg. In 1951 bedroeg de post 'culturele evenementen' op de begroting 2000 gulden (op een totaal van ruim 19.000 gulden). 750 gulden daarvan ging naar de Barbaradag (nu 3250 euro), ofwel 4% van het totale budget en 37,5% van de begrote post.³⁶

Geen traditie

De krant schrijft over een traditie, maar dat is de Barbaradag dan nog lang niet. Zelfs in 1957 vreest men nog dat 'het Barbarafeest ontaardt in een vervroegde St. Nicolaasviering of een feestdag zonder meer.'³⁷ Immers 'Door het vrij plotseling uitroepen van een patrones voor de mijnbouwers, zonder dit voldoende te funderen op de historie en folklore van het beroep, bestaat het gevaar dat de Barbaradag door velen niet begrepen wordt.'³⁸ Om dat begrip te kweken schrijft F.H.G. Engelen in november 1957 in 'De mijnlamp' het artikel 'Patroonheiligen in het Limburgs Mijngebied'.³⁹

Engelens vrees is gegrond, want twintig jaar later bericht de hoofdredacteur van het Limburgs Dagblad: 'Het St. Barbarafeest was in feite een uitbundige voorronde van het Sinterklaasfeest (...)'⁴⁰ De laatste mijn is dan al bijna drie jaar dicht is.

Barbara is acht jaar eerder door de katholieke kerk van de officiële heiligenkalender gehaald. De Barbaradag is in de voormalige Mijnstreek niet meer de feestdag uit de tijd van het Rijke Roomse leven. De mijnen waren niet lang genoeg open om van de Barbaracultus een echte Limburgse volkstraditie te maken. In de jaren vijftig besteden de Limburgse kranten maar liefst 893 artikelen aan het Barbarafeest. In de jaren zestig zijn dit er nog maar 251 en in de jaren zeventig nog maar 25.⁴¹ Op 30 november 1974 kopt het Limburgs Dagblad: 'Ook St. Barbara leverde lamp in'. In het artikel is te lezen: 'De laatste maal dat nog op volle sterkte het Sinte-Barbarafeest kon worden gevierd was 4 december 1965.'⁴² Dertien (!) dagen later verwacht de Mijnstreek een regeringsdelegatie die komt vertellen hoe het met de Nederlandse mijnbouw verder zal gaan. De door delegatieleider minister van Economische Zaken Joop den Uyl aangekondigde gefaseerde sluiting van de mijnen is de eerste grote klap voor het Barbarafeest. In 1969 haalt de paus Barbara van de heiligenkalender. Twee jaar daarna, op de dag voor haar naamdag besluit de NKMB bij stemming met een overgrote meerderheid op te gaan in de nieuwe industriebond van het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV).⁴³ Daarmee valt de drijvende kracht achter het feest weg. Dit is de definitieve doodsteek. De sluiting van de toen nog open zijnde mijnen in de daaropvolgende drie jaar is hooguit een bevestiging van het einde van een kortdurende, maar roemrijke Barbara-

cultus. Na de mijnsluiting zijn het lange tijd enkel oud-mijnwerkers die op 4 december samen komen en herinneringen ophalen.

Verloren vertrouwen

In 1976, twee jaar na de sluiting van de laatste Limburgse steenkolenmijn, verschijnt een langspeelplaat van de groep Carboon getiteld 'Witste nog koempel'. De liedteksten zijn gebaseerd op gesprekken die schrijver Jan Hendriks heeft gehad met de oud-koempels uit zijn omgeving.⁴⁴ Na aanvankelijk te zijn lamgeslagen en verdoofd door de regeringsmaatregelen, is er nu ook onvrede, frustratie en boosheid. De pijn over de mijnsluitingen is voelbaar. Naast nostalgische nummers over het mijnwerkersbestaan verwoordt Carboon deze gevoelens. De muziek van Carboon vindt zijn weg naar bijna alle huishoudens in de Mijnstreek en levert de groep binnen vier maanden een gouden plaat op. De muziekgroep geeft woorden aan hetgeen de oud-kompels niet kunnen zeggen, want, zoals Carboon zingt, 'koelköp wie d'r Lamber en d'r Tuën en d'r Sjeng, koste deun (de bazen, MP) nit teëgsjpreeke, want die sjproke mit de heng' ('mijnkopen', d.w.z. eenvoudige mijnwerkers, als Lambert, Toon en Sjeng konden hen niet tegenspreken, want zij spraken met hun handen).⁴⁵

In de twaalf liedjes van Carboons eerste langspeelplaat over het mijnwerkersbestaan komt de heilige Barbara slechts een keer voor, namelijk in het zevende couplet van het nummer 'De Here en de Jonge'. Alhoewel de kerken op Barbaradag vol zaten met mijnwerkers en de dag uitbundig in heel de Mijnstreek werd gevierd, blijkt het vertrouwen in de bescherming van de heilige minder groot dan gedacht.

'Zoegaar deë dweësj Poels en ziene vrunk, d'r Doames Frens
en jonge wie d'r Maene of d'r ouwe Palme Hens
die kalde mit et Sinte Berb en beënde bej d'r Paus
woëste doe es koempel ongeni zoë veuel och
neet an hauws'⁴⁶

(Zelfs een dwarsligger als Poels en zijn vriend, Frans Dohmen
en jongens als Maenen en oude Hens Palmen
die spraken met Sinte Barbara en baden bij de
pauz waar je toen als ondergronds mijnwerker
ook zoveel niet aan had)

Een fraaie glas-in-lood-Barbara. Inclusief martelaarspalm, toren en mijnschacht. (Collectie: Wiel Miseré; foto: Ouwe Leem)

De heilige Barbara op en top de beschermvrouwe van de mijnwerkers. Haar beeltenis met de toren in de vorm van een mijnlamp en steunend op het schachtgebouw van een mijn. Toch konden dit soort beelden niet altijd rekenen op de steun van de geestelijkheid. In 1911 werd een Barbarabeeld uit de kerk van de H.H. Martelaren van Gorcum verwijderd op last van de rector, pater Vitalis Keenen. Het beeld was in zijn ogen 'te mondain'. Vermoedelijk oogde Barbara in zijn ogen wat al te vrouwelijk. Het beeld moest de mijnwerkers enkel op devote gedachten brengen. (Collectie: Wiel Miseré; foto: Ouwe Leem)

De Heilige Barbara aan de gevel van de voormalige Ondergrondse VakSchool (OVS) aan de Huskensweg in Heerlen. Zo te zien is het nu aan ons, de nazaten van de koempels waarover zij waakte, om haar te beschermen. (Foto: Ouwe Leem)

Barbara opnieuw in beeld

Door de herwaardering van het culturele mijnerfgoed en de terugkeer van Barbara op de Heiligenkalender neemt de belangstelling voor en het aantal evenementen rond de patroonheilige weer toe.⁴⁷ In 2002 is er zelfs weer een kapel ter ere van de heilige Barbara ingezegend. In Terwindsen (Schaesberg, gemeente Landgraaf) werd het voormalige mortuarium van de Staatsmijn Wilhelmina, dat na de mijnsluiting in gebruik was als transformatorhuisje, tot kapel omgebouwd.⁴⁸ In deze Gedachteniskapel van de Mijnwerkers vindt de herdenking aan de overleden oudmijnwerkers plaats. Dit gebeurt in kleine kring. Van een opleving van de vroegere volkstraditie is geen sprake. Net als de heilige Barbara zelf en allen die zij beschermde is die 'een zachte dood' gestorven. Een gemis voor hen die de rijke Roomse Barbaradagen tussen 1945 en 1965 hebben meegemaakt. Anderen zullen er geen traan om laten. De Barbaracultus is voor hen immers enkel gebaseerd op een levensverhaal waar geen bewijzen voor zijn. Dat neemt echter niet weg dat er over de Heilige Barbara en wat zij teweegbracht (in Zuid-Limburg) nog zo veel meer interessants te vertellen is, zoals haar mogelijke zwangerschap, dat zij met haar vader het buskruit uitvond, haar verbintenis met dat andere grote decemberfeest, Kerstmis, en haar plaats in de (Limburgse) beeldende en dichtkunst. Het zal te lezen zijn in het boek over boeiende en bijzondere 'Parkstadvrouwen', waar ik op dit moment aan werk.

Tip: Wilt u meer van de Heilige Barbara zien, ga dan naar de Schatkamer van Sint Servaas in Maastricht. Daar is tot en met 10 februari een kleine tentoonstelling van Barabarbeelden en -voorwerpen te zien ter gelegenheid van het

Barbararaam in de noordelijke zijbeuk van de Heerlense Pancratiuskerk. Het is een uit een serie van vijf gebrandschilderde ramen die Eugène Laudy in 1952/53 maakte. (Foto: Ouwe Leem)

550 jaar bestaan van de plaatselijke Broederschap Heilige Barbara. Entree, tevens voor de Schatkamer, 5 euro. Er is ook een bijhorend boekje gemaakt met tal van wetenswaardigheden betreffende Barbara en de broederschap.

Noten

- 1 *Barbara. 550 jaar Broederschap Heilige Barbara. Sint Servaasbasiliek Maastricht*, Bemelmans E. e.a. (red.) (Maastricht 2022) 13; https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbara_van_Nicomedi%C3%AB; <https://a2maastricht.nl/mensenwerk/heilige-barbara> beide geraadpleegd 21 oktober 2022
- 2 *Gazet van Limburg (GvL)*, 5 december 1945, 2.
- 3 Durme, Elise van, *De "mirakelen van*

- Sint-Barbara" in het Middenlands* (Genk 2012) 16-17. https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/891/599/RUG01-001891599_2012_0001_AC.pdf geraadpleegd op 21 oktober 2022.
- 4 Ibidem.
- 5 Mathilde Van Dijk, 'Hagiografie van de heilige Barbara in Brabantse vrouwengemeenschappen: Waarheid, ideologie en fantasie', in: B. Ebels-Hoving, C. G. Santing & C.P.H.M. Tilmans,

- Genoechlicke ende lustige historiën: laatmiddeleeuwse geschiedschrijving in Nederland*. (Hilversum, Verloren, 1987) 141. Gelezen in: Durme, Elise van, *De "mirakelen"*, 17.
- 6 Hiervoor is gebruikgemaakt van diverse bronnen: Durme, *De "mirakelen"*; *Barbara. 550 jaar Broederschap*, 10-13 https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbara_van_Nicomedi%C3%AB <https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/>

- handle/123456789/4570/Oldenhof%2C_D.C._1.pdf?sequence=1, 71.
https://www.dbnl.org/tekst/_lie018lied02_01/_lie018lied02_01.pdf, 68-73;
<https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/mensen/80849-de-heilige-sint-barbara-een-universele-heilige.html>
<https://www.demijnen.nl/actueel/artikel/barbara-uit-brunssum>
 alle geraadpleegd op 21 oktober 2022.
- 7 <https://kunst-en-cultuur.infonu.nl/mensen/80849-de-heilige-sint-barbara-een-universele-heilige.html> geraadpleegd op 21 oktober 2022.
 - 8 Durme, *De "mirakelen"*, 14-15.
 - 9 De feitelijke benaming is 'ciborie'. Dit is in de katholieke kerk de kelk waarin de geconsacreerde hosties worden bewaard. In tegenstelling tot de miskelk heeft de ciborie een deksel, waarop een rechapstaand kruisje is bevestigd.
 - 10 Durme, *De "mirakelen"*, 20-57.
 - 11 *Barbara. 550 jaar Broederschap*, 38; De Oude Grieken, die de taal van hen onbekende volken als bar-bar vonden klinken en de Indiërs in wiens oude taal 'barbara' stamelend, onverstaanbaar betekent.
 - 12 <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/populariteit/naam/Barbara>. Ter vergelijking met een andere populaire vrouwelijke heilige en een van de populairste meisjesnamen van dit moment, Maria 333.861 en 4,5%; Emma: 18.725 en 0,25%, <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/naam/is/Maria>; <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/naam/is/Emma>, beide geraadpleegd op 19 oktober 2022.
 - 13 Beide nummers stonden in 1975 vijf weken in de top 40 met respectievelijk 32 en 26 als hoogste notering; <https://www.top40.nl/ben-cramer/barbara-1544> en <https://www.top40.nl/heino/heino-die-schwarze-barbara-5744>, geraadpleegd op 19 oktober 2022.
 - 14 <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/populariteit/naam/Barbara>, ook hier een vergelijking op basis van dezelfde bronnen als bij noot 12. Maria: tot midden jaren zestig rond 8000 per jaar, Daarna snel afname, in 2016 nog 240; Emma: tot 1990 gemiddeld 100 per jaar daarna stijging en sinds 2000 zo'n 700 per jaar.
 - 15 <https://www.meertens.knaw.nl/nvb/verspreiding/naam/Barbara> – De Mijnstreekgemeenten zijn: Sittard-Geleen (170), Stein (99), Onderbanken (10), Schinnen (8), Beek (15) Brunssum (31), Landgraaf (29); Nuth (11), Voerendaal (11) Simpelveld (42) Heerlen (232), Kerkrade (108).
 - 16 *Limburger Koerier*, 12 januari 1906, 2. Andere kranten plaatsten op dezelfde dag of enige dagen daarna hetzelfde bericht over de moordaanslag, o.a. *Bredasche courant, Het vaderland, Venloosche courant, Land en Volk, De nieuwe courant, De Tijd, Delftsche courant, Provinciale Drentsche en Asser courant* en zelfs de Nederlands-Indische kranten *Het nieuws van de dag* en de *Deli courant*. Hetzelfde gebeurde min of meer met de vervolgerberichten, zij het in mindere mate. Midden april, nadat het vonnis tegen haar belager was uitgesproken en gepubliceerd, verdween Barbara Dreessens uit de kranten.
 - 17 Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Beppie_Kraft, geraadpleegd op 21 oktober 2022.
 - 18 Engelen, F.H.G., 'Patroonheiligen in het Limburgse mijngebied', *De Mijnlamp*, 16 (1957) no. 5, 15 november, 168-171.
 - 19 Naast Catharina werd ook de Heilige Leonard aangeroepen. Hij werd halverwege 18de eeuw door Luikse technici geïntroduceerd, maar vond nauwelijks navolging in de Nederlandse mijnstreek. Engelen, 'Patroonheiligen', 168-169.
 - 20 Er waren meer dan 50 Catharina's geboren tegenover 5 Barbara's, Engelen, 'Patroonheiligen', 168.
 - 21 Engelen, 'Patroonheiligen', 169.
 - 22 <https://www.kerkgebouwen-in-limburg.nl/kerken/holz/catharina>, geraadpleegd op 21 oktober 2022.
 - 23 Engelen, 'Patroonheiligen', 169.
 - 24 'Sint: wonderdoener en goedheiligman', *Limburgs Dagblad (LD)*, 2 december 1972, Vrijuit, 1; 'H. Barbara, de patrones der mijnwerkers en artilleristen', *LD* 4 december 1954, 3. Dit gebruik houdt mogelijk verband met het Georgische Barbaroba. Dit feest wordt gevierd op St. Barbaradag (daar 17 december vanwege de Juliaanse kerkelijke kalender). Ter ere van Barbara wordt dan 'lobiani', een bonenbrood gebakken. <https://georgianrecipes.net/2013/03/29/georgian-lobiani-bean-bread/>, geraadpleegd op 21 oktober 2022.
 - 25 'Goede morgen', *LD*, 3 december 1977, 1; 'Sint: wonderdoener en goedheiligman', *LD*, 2 december 1972, Vrijuit, 1.
 - 26 https://www.meinbezirk.at/reutte/c-lokales/die-dunkle-seite-der-hl-barbara_a769455 en Rutten, Felix *Terugblik 1880-1930*, Hoofdstuk III Schooltijd, 59; 'Op haar feestdag werken de kompels niet', *GvL*, 1 december 1951, tweede blad, 3; 'Mijnwerkersland vierde feest van patrones', *De Zuid-Limburger*, 5 december 1955, 1; <https://www.abedeverteller.nl/de-vrouw-van-sinterklaas/>; https://www.dbnl.org/tekst/rutt004teru02_01/rutt004teru02_01_0005.php alle geraadpleegd op 21 oktober 2022. In Duitsland nam Sinte Berb zelfs de taak van Sinterklaas over, volgens: 'H. Barbara, de patrones der mijnwerkers en artilleristen', *LD* 4 december 1954, 3.
 - 27 'In Limburgse Mijnstreek groeide na bevrijding schone traditie', *LD*, 4 december 1954, 3.
 - 28 'In Limburgse Mijnstreek', *LD*, 3; Engelen, 'Patroonheiligen', 170.
 - 29 'De schone stem', *GvL*, 3; Engelen, 'Patroonheiligen', 170 en 'Sinterklaas door Sint Barbara in mijnstreek geklopt', *De Volkskrant*, 5 december 1950, 3.
 - 30 In 1952 vervalt het 'Roomsch'.
 - 31 Van 1946 t/m 1948, *De Mijnwerker*
- Orgaan bestemd voor de leden van de Nederlandse R.K. Mijnwerkersbond*, <https://www.shclimburg.nl/bibliotheek/mijnwerkerstijdschriften> geraadpleegd op 26 oktober 2022.
- 32 <https://www.shclimburg.nl/bibliotheek/mijnwerkerstijdschriften> voor de vakbondstijdschriften; met betrekking tot de bedrijfstijdschriften heb ik mijn bewering enkel kunnen verifiëren voor 'Steenkool' (later 'Nieuws van de Staatsmijnen'). <http://krantenarchief.demijnen.nl/> (trefwoord 'Barbara') geraadpleegd op 26 oktober 2022. De conclusie dat dit ook het geval was bij de 'Oranje Nassau-post', 'Antraciet' (Willem-Sophia) en 'Laurascoop' (Laura & Vereniging) lijkt me zeer aannemelijk.
 - 33 Een votiefmis is een mis die afwijkt van de vaste kerkelijke kalender en betrekking heeft op een bepaalde verering, bijvoorbeeld van een heilige.
 - 34 'Mijnwerkersland vierde feest van PATRONES', *De Zuid-Limburger*, 5 december 1955, 1.
 - 35 *Weet je nog, koempel? De mijnen in Limburg*, Jac van den Boogaard e.a. (red.), afl. 3, Sint Barbara, (Zwolle 2003) 77.
 - 36 *Provinciaal blad van Limburg*, 1951; *Culturele Raad Limburg, Begroting 1950*, www.delpher.nl, tijdschriften, trefwoorden 'barbaradag' en 'toneelstuk', geraadpleegd op 23 oktober 2022.
 - 37 Engelen, 'Patroonheiligen', 171.
 - 38 Ibidem.
 - 39 Engelen, 'Patroonheiligen', 168-171.
 - 40 'Goede morgen', *LD*, 3 december 1977, 1.
 - 41 Het betreft hier artikelen waarin het woord 'Barbarafeest' voorkomt in de volgende kranten: *Dagblad voor Noord-Limburg, De Limburger, De Zuid-Limburger, De nieuwe Limburger, Gazet van Limburg, Limburger Koerier, Limburger Koerier: provinciaal dagblad* en *Limburgsch Dagblad*, www.delpher.nl geraadpleegd op 22 oktober 2022.
 - 42 'Ook St. Barbara leverde de lamp in', *LD*, 30 november 1974, 2.
 - 43 'Liquidatie NKMB nu bekrachtigd', *LD*, 3 december 1971, 17.
 - 44 Platenhoes van *Witste nog koempel*, opgenomen door Carboon (1976).
 - 45 Hendriks, J. en J. Innemee (1976) 'De Here en de Jonge' (opgenomen door Carboon). Op *Witste nog koempel* (Killroy Nederland)
 - 46 Ibidem; Doame (Dohmen), Meane (Maenen) en Palme (Palmen) zijn voormannen van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkers Bond.
 - 47 In 2001 werd Barbara vanwege haar grote populariteit teruggeplaatst op de heiligenkalender; https://nl.wikipedia.org/wiki/Barbara_van_Nicomedi%C3%AB, geraadpleegd op 21 oktober 2022.
 - 48 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Mijnwerkerskapel>, geraadpleegd p 23 oktober 2022.
- Alle vermelde krantenartikelen en het artikel van J.F.H. Engelen, 'Patroonheiligen in de Limburgse Mijnstreek' zijn geraadpleegd via <https://www.delpher.nl/>

Het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging van Hoensbroek

FRANS L. WOJCIECHOWSKI

Dr. Frans L. Wojciechowski (1951) is klinisch psycholoog en cultureel antropoloog. Hij is voorzitter van de Poolse St. Adalbertusvereniging (Towarzystwo Polsko-Katolickie 'Jedność' pod opieką Św. Wojciecha).*

Symboliek, achtergrond en geschiedenis

Op 9 maart 2022 vond de overdracht plaats van het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging van Hoensbroek aan het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen. In verband met werkzaamheden aan het nieuwe en op korte termijn te openen pand van het museum aan de Dr. Poelsstraat 23 vond de plechtigheid plaats in De Vondst, Centrum voor Archeologie aan het Raadhuisplein. Het vaandel kwam uit het depot van Kasteel Hoensbroek, alwaar het rond 1980 in bewaring gegeven was. Anne Rose Orbons, conservator van Kasteel Hoensbroek, had terecht geconcludeerd dat het vaandel beter in de collectie van het Nederlands Mijnmuseum past dan in de collectie van Kasteel Hoensbroek. Na overleg met de Poolse Vereniging Hoensbroek, waarmee de Poolse gymnastiekvereniging Hoensbroek na de Tweede Wereldoorlog gefuseerd was, had zij het initiatief tot deze overdracht genomen.

Tijdens de plechtigheid overhandigde Hans Thuis, directeur van Kasteel Hoensbroek, het vaandel aan Frans Wojciechowski, in zijn hoedanigheid van vertegenwoordiger van de Poolse vereniging van Hoensbroek. Deze droeg het vaandel op zijn beurt over aan Jordy Clemens, destijds wethouder Erfgoed van de gemeente Heerlen. Hij gaf het op zijn beurt over aan Miriam Paloni, als vertegenwoordiger van het Nederlands Mijnmuseum. Voorafgaand aan de overdracht gaf Frans Wojciechowski, auteur van dit artikel, als vaandeldrager van de Poolse vereniging Hoensbroek, een presentatie over de symboliek en geschiedenis van het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging

*Afscheid van het oude vaandel op 9 maart 2022.
(Foto: Ana Wojciechowski-González)*

Hoensbroek ter aanvulling op en correctie van de gebrekkige informatie die tot dan toe over het vaandel bekend was bij de betrokken instanties en bij Projekt DRAPO van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. Het voorliggende artikel is een bewerkte versie van deze presentatie.

Symboliek van de vlag

Op de voorkant van de vlag zien we een Poolstalig opschrift: Tow. Gimn. 'Sokół' w Hoensbroek założone dnia 15.X.1916. De Nederlandste vertaling hiervan luidt: Gymnastiekvereniging 'Valk' in Hoensbroek opgericht 16 oktober 1916. Verder is er een man in kostuum getooid met een baret met veer te zien.

De voorkant van het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging van Hoensbroek. (Foto: Axel Steen)

De achterkant van het vaandel van de Poolse gymnastiekvereniging van Hoensbroek. (Foto: Axel Steen)

Tadeusz Kościuszko, nationale held van Polen en sinds 1898 schutspatroon van de Poolse Sokół. (Foto: Publiek Domein, Internet)

De Poolse Sokół-beweging was een sportorganisatie, gemodelleerd naar de Tsjechische Sokol sportorganisatie die in 1862 in Praag opgericht werd. De eerste Poolse Sokół werd opgericht in 1867 in Lwów (toen een Poolse stad in het door het Habsburgse Rijk bezette deel van Polen, nu een stad in Oekraïne). In de jaren die daarop volgden werden nog vele Sokół afdelingen in andere plaatsen in het door de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie bezette deel van Polen opgericht. In 1885 ten slotte gaven de Duitse autoriteiten schoorvoetend toestemming voor het

oprichten van Sokół-afdelingen in het door Duitsland bezette deel van Polen. Spoedig volgden ook afdelingen onder de Poolse diaspora in zowel Amerika als Europa.

Met name in de door Duitsland bezette gebieden werden de Sokół-verenigingen door de autoriteiten met argusogen bekeken en (niet geheel ten onrechte) verdacht van anti-Duitse activiteiten en Pools nationalisme. Door de Duitse politie werden de Sokół-verenigingen daarom streng in de gaten gehouden en werd hun functioneren door een veelvoud aan beperkende maatregelen en pesterijen zo veel mogelijk bemoeilijkt. Aangezien er geen harde bewijzen voor staatsgevaarlijke activiteiten gevonden werden, was namelijk een blijvend bestaansverbod van de Sokół wettelijk niet mogelijk gebleken.¹ Deze situatie werd er niet beter op toen in 1898 de Poolse Sokół-beweging de Poolse vrijheidsstrijder en nationale held Tadeusz Kościuszko (1746-1817) als schutspatroon koos. Kościuszko had als Pool in de Amerikaanse Vrijheidsoorlog tegen de Britten grote roem en een blijvende plaats in de Amerikaanse geschiedenisboeken verworven. Toen Polen in nood was, keerde hij terug naar zijn vaderland om in 1794-1795 het Poolse verzet tegen de Poolse delingen te leiden. In de strijd tegen het veel talrijkere en beter bewapende Russische leger boekte hij diverse klinkende overwinningen. Uiteindelijk leden zijn troepen, die voor een groot deel bestonden uit boeren die met tot lan-

sen omgebouwde zeisen bewapend waren, echter de nederlaag. Kościusko raakte bij de laatste slag zwaargewond en ging in ballingschap.

Voor het begrijpen van de symboliek van de vlag is het essentieel om te weten dat de man op de vlag van de Hoensbroekse Sokół niet zomaar 'een man met zwierige pet' is, maar niemand minder dan Tadeusz Kościusko. Het kostuum dat hij hier draagt, is de Poolse Krakowski (en tevens nationale) klederdracht. Deze droeg Kościusko op 24 maart 1794 tijdens de redevoering op het markplein in Kraków waar hij de Poolse opstand tegen zijn onderdrukkers afkondigde.² Op de achterkant van de vlag staat bovenaan de tekst 'Cześć Ojczyźnie' (vertaling: gegroet c.q. hallo vaderland). Daaronder is de Poolse adelaar te zien, symbool van het onafhankelijke Koninkrijk Polen dat in 1795 van de landkaart verdween. Onderaan staat ten slotte de term 'Czołem'. Dit woord betekent letterlijk 'met het voorhoofd' ('czoło' = voorhoofd). Waarom staat deze op het eerste gezicht, in deze context onbegrijpelijke term, hier op de vlag? Dit wordt pas duidelijk wanneer we ons realiseren dat 'czołem' een oude militaire groet was van Poolse militairen onderling. Inmiddels is dit woord een informeel *slang*-woord geworden dat zo iets als 'hallo' betekent. In de tijd dat de Sokół-vlag werd ontworpen was het echter alleen bekend als militaire groet.

Achtergrond en implicaties van deze symboliek

Wat moeten wij van dit alles denken: in 1916 toen de Poolse gymnastiekvereniging Hoensbroek werd opgericht stond er al meer dan 100 jaar geen Polen meer op de landkaart van Europa. De Poolse gebieden waren sinds 1795 bezet door Rusland, Pruisen (later Duitsland) en Oostenrijk. Er bestond dus toen al lang geen vaderland meer dat men groeten kon en het gebruik van de Poolse adelaar als nationaal symbool was iets dat zeker in de bezette Poolse gebieden door de autoriteiten niet getolereerd werd. En waarom gebruikten de leden van de Poolse gymnastiekvereniging de oude Poolse militaire groet 'czołem'? Polen bestond toentertijd alleen in de harten van de Polen die geen Rus, Duitser of Oostenrijker wilden worden en die droomden van een vrij Polen dat als de gekruisigde Christus onder de naties weer uit de doden zou opstaan. Wijdverspreid

was er de hoop dat de Eerste Wereldoorlog de grote wereldbrand zou zijn die de wederopstanding van Polen zou katalyseren.³

De Poolse Sokół-beweging nam steeds meer de kenmerken aan van een paramilitaire organisatie waar mannen getraind werden die later, wanneer de Poolse onafhankelijkheid weer herkegen zou zijn, de kern van het toekomstige Poolse leger zouden gaan vormen.

In de Limburgse mijnstreek waren onder de Poolse jongemannen die hier in de mijnen werkten tussen 1914 en 1917 een viertal Sokół-verenigingen opgericht. Deze waren te vinden in Kerkrade, Hoensbroek, Schaesberg en Heerlen. In 1917 hadden deze in totaal meer dan 140 leden. Een vroege foto van de leden van de Poolse gymnastiekvereniging Hoensbroek laat duidelijk het paramilitaire karakter van de vereniging zien. In 1917 gaven veel leden van de Limburgse Sokół-verenigingen gehoor aan de oproep van de Poolse officier Wowron Nawrocki, om in Frankrijk in het Poolse legioen tegen de Duitsers te gaan vechten met als lokkertje van de geallieerden de belofte van onafhankelijkheid voor Polen na het winnen van de oorlog.

Op 11 november 1918, de dag dat de Eerste Wereldoorlog eindigde, herkeeg Polen haar onafhankelijkheid. Hierna kwam een ware exodus van Polen vanuit Zuid-Limburg op gang richting het weer vrije vaderland. De mannen vochten in het legioen van generaal Haller in Polen om de pas verworven vrijheid van Polen te verdedigen. Alle Poolse verenigingen in de Limburgse Mijnstreek, behalve de Sokół van Hoensbroek en de mijnwerkersvereniging Św. Wojciecha uit Heerlen, moesten vanwege dramatisch ledenverlies worden opgeheven.⁴

Franciszek Walkowiak en de Hoensbroekse Sokół

Dat de Hoensbroekse afdeling van de Sokół na het einde van de Eerste wereldoorlog is blijven voortbestaan, is voor een groot deel te danken aan Franciszek Walkowiak (1899-1980). Walkowiak werd in 1899 geboren in Kleszczewo, een dorp dat indertijd in het door Duitsland bezette deel van Polen lag. Als jong kind verhuisde hij met zijn ouders naar het Duitse Roergebied waar zijn vader werk had gevonden in de mijnbouwindustrie. Zelf werd Walkowiak al op jonge leeftijd ook mijnwerker.

De Poolse Sokół van Hoensbroek in 1916 of 1917, in de periode dat de vereniging nog een sterk paramilitair karakter had. Als voorkant van het vaandel werd hier de als militaire banier vormgegeven kant van het vaandel getoond, waarop de Poolse adelaar van het vrije Polen van voor 1795 te zien is, de tekst 'Vaderland gegroet' en de oude Poolse militaire groet 'czolem'. De leden van de vereniging staan hier strak in het gelid met in hun handen lansen met de Poolse vlag in top. (Fotocollectie F.L. Wojciechowski)

In een eerdere publicatie (Wojciechowski 2000, zie noot 3) werd deze foto tentatief gedateerd op 1924.

De bron hiervoor was mijn tante Cilly Wojciechowski-Walkowiak (1921-2010), oudste dochter van Frans Walkowiak, Sokół-voorzitter van 1918-1940. Zij schatte dat deze foto even oud was als de foto hiernaast, die uit 1924 stamt. Echter: bij nadere analyse is dat niet waarschijnlijk. In 1924 was de Hoensbroekse Sokół al een 'gewone' gymnastiekvereniging geworden en, zoals te zien is op de foto hiernaast, werd toen de kant van het vaandel met de tekst 'gymnastiekvereniging' als voorkant gehanteerd. Verder was Franciszek Walkowiak, die in de loop van 1917 lid van de Hoensbroekse Sokół was geworden en in 1918 zelfs voorzitter, op deze foto nog niet te zien. Deze foto moet daarom stammen uit de periode tussen de oprichting van de vereniging op 16 oktober 1916 en het tijdstip in 1917 dat Walkowiak lid werd.

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit en de Poolse jongemannen die in het Roergebied en in de door Duitsland bezette gebieden van Polen woonden werden toen opgeroepen voor Duitse militaire dienst. Walkowiak wist dat hij in 1917, het jaar dat hij 18 zou worden, ook aan de beurt zou zijn. Als Pools patriot had hij daar net als veel andere Polen geen zin in. Hij besloot dan ook tijdig te vluchten.⁵

Het dichtstbijzijnde neutrale buitenland was Nederland. Walkowiak verstopte zich in een Duitse goederenwagon en sprong na het passeren van de Duits-Nederlandse grens uit de trein. In eerste instantie trok hij naar Winterswijk in de Achterhoek. Dat was voor hem bekend terrein: In 1913 hadden Poolse organisaties uit het Roergebied daar een grote Polandag gehouden waaraan enkele duizenden Polen uit dat Roergebied

deelnamen. Het besluit om hun bijeenkomst in Winterswijk te houden werd genomen nadat de Duitse autoriteiten een dergelijk grote manifestatie van nationalistische Polen in het Roergebied verboden hadden.⁶

In Winterswijk, dat de Polen in 1913 hartelijk ontvangen had, hoopte Walkowiak op hulp. Walkowiak was echter mijnwerker van beroep en in Winterswijk en omgeving waren geen mijnen. Al gauw werd het duidelijk dat Zuid-Limburg een betere optie voor hem was. Hij vestigde zich in Kerkrade waar hij werk had gevonden op de Domaniale Mijn. Nadat hij eind 1917 een baan kreeg op Staatsmijn Emma in Hoensbroek, verhuisde hij naar deze plaats. Al gauw werd hij lid van de Hoensbroekse Sokół-vereniging die in 1916 opgericht was. Hier bleek hij een actief verenigingsman: Walkowiak begon als assistent-

In 1923 werd door de Hoensbroekse Sokół ook een onderafdeling voor meisjes en vrouwen gevormd. Op deze foto uit 1924 is de uit de gelederen van de Poolse gymnastiekvereniging Hoensbroek gevormde gemengde dansgroep in 'home made' Pools folkloristisch kostuum te zien. De vlag wordt getoond met de 'gymnastiek'-zijde als voorkant. De derde man van rechts is voorzitter Franciszek Walkowiak. De eerste vrouw van rechts is zijn Nederlandse echtgenote. (Fotocollectie F.L. Wojciechowski)

trainer van de vereniging en in 1918 werd hij zelfs voorzitter.⁷

Als Pools patriot had Walkowiak, net als zo veel andere Polen in Zuid-Limburg, de sterke behoefte om terug te keren naar zijn vaderland Polen, dat in 1918 haar onafhankelijkheid teruggekregen had. Hij wist echter ook dat de economische toestand in Polen beroerd was en dat de kans op fatsoenlijk werk er op dat moment zeer klein was. Hij stelde zijn terugkeer naar Polen dan ook uit. Toen hij daarna al gauw kennis kreeg aan een Nederlands meisje, werd de knoop uiteindelijk doorgesneden. Walkowiaks Nederlandse geliefde was niet van zins om met hem mee te verhuizen naar een ver land dat op dat moment ook nog eens in een oorlog (1919-1921) op leven en dood met de Sovjet-Unie verwickeld was. Met pijn in het hart besloot Walkowiak dat hij in Nederland zou blijven. In 1921 trouwde hij met zijn geliefde Hedwig Mathilde Kijk in de Vegte.

Walkowiak bleef zich met hart en ziel inzetten voor het kleine restant van de Poolse gemeenschap in de Limburgse mijnstreek, voor de Poolse gezinnen die na 1918 niet naar Polen teruggekeerd waren. Hij reorganiseerde de sterk in ledenaantal geslonken Hoensbroekse Sokół die, nu de Poolse onafhankelijkheid gerealiseerd was, steeds

meer een echte gymnastiekvereniging werd. De echtgenotes van de Sokół-leden, inclusief zijn eigen Nederlandse vrouw, werden gestimuleerd om in Poolse klederdracht mee te doen aan een Poolse folkloristische dansgroep die binnen de vereniging was samengesteld.

Verder voegde Walkowiak in 1923 een afdeling voor meisjes en vrouwen aan de Hoensbroekse Sokół toe.⁸

De Poolse gemeenschap in Zuid-Limburg groeide overigens al weer vrij snel door de komst van grote aantallen Polen uit het Roergebied. De Duitse regering had namelijk besloten dat alle Polen die in het Roergebied woonden zich voor 1 januari 1923 tot Duitser moesten laten naturaliseren of het land voor die datum verlaten.⁹

Veel Polen die geen zin hadden om Duitser te worden maar een vertrek naar Polen niet aandurften zijn toen naar de mijngebieden in Frankrijk, België en Nederland getrokken. In de jaren daarna zijn de directies van de Limburgse mijnen, die dringend behoefte hadden aan meer mijnwerkers, zelfs op grote schaal mijnwerkers gaan werven in Polen.

Het Poolse verenigingsleven in de Limburgse mijnstreek bloeide weer op en Walkowiak ver-

De mannenafdeling van de Hoensbroekse Sokół bij het 20-jarig jubileum in 1936, voor het eerst gepubliceerd in 1936 in Polak w Holandji i Belgji (1936, Rocznik VI, Nr. 11, blz. 3). Deze foto is in diverse eerdere publicaties afgedrukt en werd daarin vaker gedateerd op 1934. Dit is echter niet correct, want op de eerste rij, tweede van rechts, is Wawrzyniec ('Lorenz') Wojciechowski, de broer van mijn grootvader, te zien. Hij draagt hier de medaille die hij eerder in 1936 voor zijn verdiensten voor de vereniging had gekregen van de Bond van Sokół-Verenigingen in Frankrijk (zie het artikel uit Polak w Holandji i Belgji 1936, Rocznik VI, Nr. 2, blz. 7, geciteerd in noot 10).

vulde daarin een belangrijke voortrekkersrol. Hij werd o.a. voorzitter van de in 1929-1930 opgerichte ZPT (Zjednoczenie Polskich Towarzystw), de overkoepelende Bond van Poolse Verenigingen in de Limburgse Mijnstreek. Daarnaast bleef hij zich als voorzitter inzetten voor de Sokółvereniging van Hoensbroek. Er werden o.a. sportdagen georganiseerd waaraan sportverenigingen uit binnen- en buitenland deelnamen. Verder waren er vrij frequent zeer goed bezochte feestelijke vieringen van katholieke en Poolse nationale feesten, waarbij vaak plaatselijke Nederlandse notabelen als eregast uitgenodigd waren.¹⁰ In 1936 vierde de Hoensbroekse Sokół haar 20-jarig bestaan en in 1938 werd het 20-jarig jubileum van Walkowiak als voorzitter van de vereniging gevierd.¹¹ Bij al deze evenementen en vieringen was het vaandel van de vereniging prominent aanwezig.

In mei 1940 viel nazi-Duitsland Nederland binnen. Aan het rijke Poolse verenigingsleven in Zuid-Limburg kwam toen abrupt een einde: De Duitse bezetter verbood namelijk alle Poolse verenigingsactiviteiten in de mijnstreek.

Tot slot

Nadat zuidelijk Nederland in het najaar van 1944 door de geallieerden bevrijd werd, kwamen de activiteiten van de Poolse verenigingen weer op gang. Al gauw echter werd het de Polen in Hoensbroek duidelijk dat de drie verenigingen die Hoensbroek indertijd rijk was, namelijk de Sokół, de Poolse Barbara Vereniging en de Poolse Vrouwenvereniging als aparte organisaties weinig levensvatbaar meer waren. Men besloot daarom om deze drie verenigingen samen te voegen tot een grote, krachtige vereniging. In de periode 1947-1949 kwam het dan ook tot een fusie, met de in 1929 opgerichte Barbara Vereniging als dominante partner. De nieuwe organisatie kreeg de naam Zjednoczenie Polaków w Hoensbroek (Verenigde Polen in Hoensbroek) en als oprichtingsdatum werd die van de Barbaravereniging aangehouden.¹²

Het vaandel van de Hoensbroekse Sokół bleef in het bezit van Zjednoczenie Polaków Hoensbroek. De verenigingsleden bleven het zeer op prijs stellen om, wanneer het eenmaal zo ver was, een uitvaart te hebben met 'hun' vaandel erbij. En dat was voor degenen die voor de oorlog lid van de

Sokół Hoensbroek geweest waren het vaandel dat het onderwerp is van dit artikel. Het traditionele vaandelritueel maakte voor de 'oude Polen' van de Poolse verenigingen in Zuid-Limburg een essentieel onderdeel uit van de begrafenis. Ook nu nog is op de begrafenis van overleden leden van de Poolse verenigingen in Zuid-Limburg de vaandeldrager met het verenigingsvaandel present.

Na het 50-jarig jubileumfeest van de Poolse vereniging Hoensbroek in 1979 gaf Frans Walkowiak jr., toen voorzitter van de feestcommissie en in 1981 voorzitter van de vereniging, het vaandel in bewaring bij de Stichting tot Exploitatie van Kasteel Hoensbroek.¹³ Hier bleef het vaandel in depot tot 9 maart 2022. Op die dag werd op initiatief van conservator Anne Rose Orbons het vaandel overgedragen aan het Nederlands Mijnmuseum in Heerlen. Bij de plechtigheid op die dag nam het vaandel van Zjednoczenie Polaków Hoensbroek, geëscorteerd door secretaris Teresa Buchwald-Wałdoch en vaandeldrager Frans Woj-

ciechowski als vertegenwoordigers van de Poolse Vereniging Hoensbroek, met het traditionele vaandelritueel afscheid van het Sokół vaandel (foto pagina 37).

De Poolse Vereniging Hoensbroek zelf is in 2022 inmiddels 93 jaar oud. De 'oude garde' van de vereniging is in de afgelopen decennia door overlijden geleidelijk aan weggefallen. Zowel het ledenaantal als het activiteitsniveau van de vereniging zijn in dezelfde periode ook geleidelijk afgenomen. Niets is voor eeuwig op deze aarde. De Poolse Vereniging Hoensbroek sprak daarom bij de overdracht van het Sokół-vaandel het voorstellen uit om te zijner tijd, 'wanneer het zo ver is', het vaandel van Zjednoczenie Polaków Hoensbroek ook aan het Nederlands Mijnmuseum te Heerlen te schenken.

* Frans L. Wojciechowski was van 2000 tot 2016 voorzitter van de R.K. Bond van Poolse Verenigingen (Zjednoczenie Katolicko-Polskich Towarzystw w Holandii [ZKPT]).

Noten

- 1 De informatie voor deze korte geschiedenis van de Poolse Sokół is ontleend aan de artikelen over de Tsjechische Sokol en de Poolse Sokół uit de Engelstalige versie van Wikipedia en A. Bogucki, '140-leece Sokolstwa Polskiego 1867-2007' [140 jaar Poolse Sokół-verenigingen 1867-2007], *Niepodległość i Pamięć*, (2007), nr. 26, 355-366.
- 2 N. Davies, *God's Playground. A history of Poland. Volume I. The origins to 1795.* (Oxford 1981), 532-539.
- 3 F. Wojciechowski, *Voor brood en vrijheid. Honderd jaar Polen in Zuid-Limburg 1900-2000. Historische Reeks Parkstad Limburg 2* (Heerlen 2000), 14-15 en de daar geciteerde literatuur.
- 4 'Nieuws uit Heerlen. Polandag', *Limburger Koerier*, 9 oktober 1917; F. Walkowiak, 'Z kronika Sokolstwa Polskiego w Holandji' [Uit de kroniek van de Poolse Sokół in Nederland], in: *Polak W Holandji 1933, Rocznik IV, Nr 2, 1-2 en Rocznik IV Nr 3, blz. 2-3*; 'Na 20-letnie jubileusz 'Sokoła' w Hoensbroek' [Bij het 20-jarig jubileum van de Sokół in Hoensbroek], *Polak W Holandji i Belgji, 1936, Rocznik VI*, No 11, 3.
- 5 De informatie voor de levensgeschiedenis van Walkowiak stamt uit de volgende krantenartikelen: 'Sedert 1917 in de mijnstreek werkzaam'; 'Pauselijke onderscheiding voor de heer F. Walkowiak'; 'Opbouw Pools organisatieleven', *Limburgs Dagblad*, 15 oktober 1962; H. Vermeulen, 'Het heimwee blijft', *Limburgs Dagblad, Vrijuit Bijlage*, 21 juli 1979; 'Frans Walkowiak overleden', *Limburgs Dagblad*, 29 mei 1980. Verder heb ik in de periode 1999-2004 Walkowiaks dochters Cilly Wojciechowski-Walkowiak (1921-2010) en Elly Kraak-Walkowiak (1923-2011) diverse malen geïnterviewd over de geschiedenis van de Poolse gemeenschap in Zuid-Limburg waarbij ook belangrijke informatie over het leven en werk van hun vader naar voren kwam.
- 6 Zie ook: 'Polen-bijeenkomst', *De Tijd*, 4 november 1913.
- 7 *Księga sprawozdań Towarzystwa gimnastycznego Sokół w Hoensbroek (Holandja)*, założone 22 października 1916 [Verslagen/notulenboek van de Gymnastiekvereniging Sokół in Hoensbroek (Nederland), opgericht 22 oktober 1916].
- 8 F. Walkowiak, 'Z kronika Sokolstwa Polskiego w Holandji' [Uit de kroniek van de Poolse Sokół in Nederland], in: *Polak W Holandji, 1933, Rocznik IV, Nr 2, 1-2 en Rocznik IV Nr 3, 2-3*.
- 9 'De vreemde mijnwerkers aan de Roer', *Twentsch Dagblad Tubantia*, 7 februari 1923; Wojciechowski, *Voor brood en vrijheid*, 31-32.
- 10 'Polen in Limburg', *Limburgs Dagblad*, 16 oktober 1925; 'Hoensbroek, Nationale feestdag der Polen', *Limburgs Dagblad*, 8 mei 1930; 'Związek Sokolstwa Polskiego w Francji odznaczył zasłużonych członków Sokoła w Hoensbroek' [De Verenigde Sokół in Frankrijk onderscheidde verdienstelijke leden van de Sokół van Hoensbroek], in: *Polak W Holandji i Belgji, 1936, Rocznik VI, Nr. 2, 7*; 'Hoensbroek. Bestaansfeest', *Limburgs Dagblad*, 18 september 1930; 'Sokol' te Hoensbroek', *Limburgs Dagblad*, 24 november 1936; Wojciechowski, *Voor brood en vrijheid*, 41-42, 46-47, 56-57, 67-68.
- 11 'Na 20-letnie jubileusz 'Sokoła' w Hoensbroek' [Bij het 20-jarig jubileum van de Sokół in Hoensbroek], *Polak W Holandji i Belgji, 1936, Rocznik VI, Nr. 11, 3*; 'Hoensbroek. Jubileum', *Limburgs Dagblad*, 5 oktober 1938.
- 12 'Nieuw vaandel gewijd. Herdenkingsfeest van Polen in Hoensbroek', *Limburgs Dagblad*, 5 mei 1959; Wojciechowski, *Voor brood en vrijheid*, 73, 77, 121-122.
- 13 Informatie verkregen van Teresa Buchwald-Wałdoch, indertijd (1979) en ook nu (2022) nog secretaris van Zjednoczenie Polaków w Hoensbroek; 'Poolse gemeenschap in Hoensbroek viert feest. Vijftig jaar activiteiten in verenigingsverband', *Limburgs Dagblad*, 29 augustus 1979.

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog, lid van de historische werkgroep 'Het Land van Herle', en redactiesecretaris van dit tijdschrift.

De mijnlampen- collectie van Cornelis Raedts

Een bijzondere collectie in het Nederlands Mijnmuseum (NMM) is de collectie mijnlampen van ir. Cornelis Raedts. Natuurlijk was deze al eerder in het nieuws, maar toch willen wij er ook hier aandacht aan besteden omdat het een unieke en waardevolle collectie is en bij binnenkomst in het museum meteen als grote blikvanger de aandacht trekt.

In 1921 kwam Cornelis (Kees) Raedts als pas afgestudeerd mijnbouwkundig ingenieur in dienst van de Oranje-Nassaumijnen. Aanvankelijk was hij van plan te gaan werken in de mijnen van Roemenië, maar Poels haalde hem over om in Nederland te blijven en naar de mijnstreek in Limburg te trekken. Evenals Poels was Raedts de zoon van een schapenfokker en ondernemer én afkomstig uit Venray. Poels kende Raedts als een kundig ingenieur en vooral als een maatschappelijk betrokken persoon, die hem kon helpen bij zijn sociale plannen voor de mijnstreek. Een voorspoedige carrière bracht hem in 1950 op de positie van voorzitter van de directie van de ON-mijnen en hij kreeg de algehele leiding over het concern.

Ook op politiek terrein was hij actief tot in de Eerste Kamer en het Europees Parlement toe. Raedts was tevens lid van de Historische Werkgroep van Het Land van Herle en hij publiceerde regelmatig in hun tijdschrift. Zijn boek uit 1974 *De opkomst, de ontwikkeling en de neergang van de steenkolenmijnen in Limburg* oogstte algemeen lof en werd opgenomen in de reeks Maaslandse Monografieën. Raedts overleed op 9 april 1983 op 84-jarige leeftijd.

Na zijn overlijden kwam de collectie mijnlampen in handen van een zoon van Raedts, die de col-

lectie meesleepte over de halve wereld. Toen ook deze zoon overleed, besloten de erfgenamen dat de collectie niet onder het stof mocht blijven liggen. Raedts' kleinzoon Michiel van der Werf bracht de collectie uiteindelijk onder in het Nederlands Mijnmuseum, waar zij thuishoort. Raedts reisde veel en van zijn werkbezoeken tijdens die reizen nam hij allerlei mijnlampen mee: vanuit Duitsland, België, Frankrijk, Engeland en India tot de Verenigde Staten aan toe. Ook antieke mijnlampen zoals Romeinse olielampjes hadden zijn belangstelling. Deze Romeinse lampjes zijn niet in de expositie opgenomen en krijgen te zijner tijd, na de verbouwing van het Thermenmuseum, wellicht aldaar een mooie plek. Wel geëxposeerd is een zeldzame Davylamp, omstreeks 1815 in Engeland ontwikkeld door Sir Humphry Davy. Met een lamp van dit type kon

Overdracht mijnlampencollectie Raedts, 14 april 2022.

ondergronds mijngas vastgesteld worden en ontploffingen voorkomen. Raedts had deze lamp op de kop getikt in een klein antiekwinkeltje in Londen. In eerste instantie was de Davylamp zoals gezegd ontworpen om mijngas op te sporen. Later werd de lamp verbeterd om de lichtopbrengst te vergroten. In het NMM staan diverse Davylampen tentoongesteld, waaronder de twee oudste lampen uit 1815, de pronkstukken uit de verzameling. De Davylampen van de firma's Boty (België) en Friemann & Wolf (Duitsland) zijn wel de bekendste types. Menig gezin in de mijnstreek heeft thuis zo'n lamp staan. Tot de pronkstukken van de collectie behoort eveneens een aantal locomotieflampen die in een aantal gevallen met glanzend koper zijn afgewerkt om de reflectie te verbeteren.

Ir. C.E.P.M. Raedts, 1963 (Collectie Rijckheyt)

De collectie-Raedts staat in het NMM veilig opgeborgen in een vitrine. Via een digitaal bedieningspaneel kun je enkele lampen aanmaken en er verschijnt nadere uitleg over de werking van de lamp. Deze wijze van tentoonstellen achter glas voorkomt dat de lampen niet veelvuldig gepoetst hoeven te worden. Poetsen is niet goed voor de conditie van de lamp. Immers, vooral bij tin, bestaat het gevaar dat merknamen of serienummers weggepoetst worden.

De mijnlamp was, zoals op het display vermeld staat, 'een baken van veiligheid'. De wand van lampen in het NMM laat dit duidelijk zien.

MARCEL PUT

Drs. Marcel J.M. Put is historicus en docent en als liefhebber van (sport)geschiedenis betrokken bij het educatieve project Football Makes Historie van Euroclio.

Mgr. dr. Henri Poels, 1868-1948

Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier

In september 2018 organiseerden de kringen Venray en Parkstad en de commissie kerkgeschiedenis van het LGOG een studiedag over mgr. dr. Henri Poels. Aanleiding waren het 150ste geboorte- en 70ste overlijdensjaar van de uit Venray afkomstige en vooral als hoofdaalmoezenier van Sociale Werken in de Mijnstreek bekend geworden katholieke geestelijke. Zeven sprekers werkten hun voordrachten van die dag uit tot een artikel. Dit resulteerde in deel 19 van de Historische Reeks Parkstad Limburg: *Mgr. dr. Henri Poels 1868-1948. Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier.*

Het is, zoals alle uitgaven in deze reeks, een mooi en goed verzorgd boek geworden dat ruim 300 pagina's telt. Zo'n 250 daarvan omvatten elf goed leesbare en informatieve artikelen. De auteurs beschrijven zaken zoals Poels' connectie met zijn geboorteplaats Venray en zijn werk als bijbelwetenschapper en hoofdaalmoezenier in de mijnstreek. Ook komen enkele bijzondere aspecten van zijn leven aan bod zoals de Noodkistrede in Maastricht (1917), zijn strijd tegen het nationaalsocialisme, zijn ambtswoning(en), Toorops litho 'De Kolenmijnwerker' en Poels' standbeeld in Heerlen. Daarnaast zijn er artikelen over de Belgen P.J. Broeckx en Jozef Cardijn en over de Duitser August Pieper, alle drie bekenden van Poels – geestelijken –, met vergelijkbare ideeën en acties inzake het sociale optreden van de katholieke kerk.

De drie laatstgenoemde bijdragen, respectievelijk van Luc Vints, Paul Misner en Wolfgang Löhr, laten zien dat Henri Poels' optreden in het Lim-

burgse en de situatie in de Mijnstreek niet uniek waren en dat het roerige tijden waren binnen de katholieke kerk. Deze zaken worden echter nauwelijks verder uitgewerkt of met Poels in verband gebracht waardoor Poels' nationale en internationale betekenis wel wordt aangeduid, maar niet wordt beschreven, laat staan geanalyseerd. Bij Vints wordt Poels slechts drie keer vermeld: in de titel, halverwege het artikel en in de laatste alinea. Hij typeert de door hem besproken P.J. Broeckx als 'de Belgisch-Limburgse evenknie van Poels'. Löhr noemt Poels weliswaar enkele keren in zijn tekst, maar zijn artikel gaat uiteindelijk alleen over August Pieper, die bovendien voor het nationaalsocialisme koos; een in Poels' ogen ongetwijfeld onvergeeflijke daad. Alleen bij Misner is de internationale betekenis van Poels wat duidelijker aanwezig en wel in zijn vergelijking van Jozef Cardijn met Poels en de zijnen als het gaat om de pauselijke goedkeuring voor hun werken. Cardijn, de stichter van de Katholieke Arbeidersjeugd (KAJ), kreeg hiervoor in 1925 de zegen van de paus.

Vier jaar later wees diezelfde prelaat Poels en zijn Duitse en Vlaamse bondgenoten de deur toen zij goedkeuring kwamen vragen voor hun initiatief binnen de zogenaamde Katholieke Actie: de Katholieke Arbeiders Internationale. Het is Misners verdienste dat hij zich afvraagt wat de reden daarvan was. Daarmee zorgt hij voor enige wetenschappelijke diepgang. Zijn hypothese overtuigt echter niet. Ten eerste omdat hij vermoedt dat het Vaticaan moeite had met de nauwe banden die er in Nederland, Duitsland en Vlaanderen waren tussen de katholieke arbeidersbeweging-

gen en de katholieke politieke partijen. De Heilige Stoel achtte volgens hem politieke invloed ongewenst. Dit lijkt vreemd aangezien de paus in datzelfde jaar, omwille van het terugkrijgen van het kerkelijk grondgebied en het opnieuw instellen van een kerkelijke staat, Vaticaanstad, vergaande invloed van de Italiaanse dictator Benito Mussolini op zijn kerk toestond. Onder andere doordat hij ermee akkoord ging dat hij Mussolini goedkeuring moest vragen bij het benoemen van kardinalen en bisschoppen. Het principe *quid pro quo* (voor wat, hoort wat) was hem dus zeker niet vreemd en hij maakte er zelf gebruik van. Ook schrijft Misner niet over de moeilijke verhouding tussen Poels en het Vaticaan sinds de dood van paus Leo XIII in 1903. Deze paus verwoordde in zijn encycliek *Rerum Novarum* de nieuwe, moderne sociale leer van de katholieke kerk, waarbij geestelijken ook sociale werken konden/moesten verrichten binnen niet-kerkelijke organisaties, maar dan wel vanuit het geloof. Leo's opvolgers veroordeelden dit zogenaamde 'modernisme' of probeerden het zo veel mogelijk terug te dringen. Henri Poels had dezelfde overtuiging als Leo XIII en hield daaraan vast. Hierdoor werd hij in het Vaticaan stevast gezien als iemand die voor problemen zorgde.

Hoe die problematische verhouding tussen Poels en de Heilige Stoel is ontstaan en zich ontwikkelde wordt door Linders duidelijk beschreven in zijn artikelen over Poels als bijbelwetenschapper en (hoofd)aalmoezenier. Alhoewel zakelijk van toon komt Poels in Linders' teksten enigszins tot leven. De lezer gaat Poels' handelen begrijpen en krijgt een idee van de manier waarop Poels' imago is ontstaan. Het is een aanzet tot een verklaring. Om Poels te begrijpen is enige kennis van het christelijke geloof, in het bijzonder het katholicisme, natuurlijk vereist. Het was voor Linders begrijpelijkerwijs ondoenlijk om alles betreffende de katholieke kerk aan niet- en andersgelovigen uit te leggen, maar als *misereor super urbam* een van de uitgangspunten van het denken en handelen van Poels is (blz. 142-143), kan niet worden volstaan met een simpele vertaling en een verwijzing naar Marcus' verhaal over de wonderbare spijziging. Dan is meer context en uitleg zeker noodzakelijk.

De artikelen over de Kolenmijnwerker, de Noodkistrede, Poels' ambtswoning en zijn monument

Portret van Henri Poels uit 1930 door Leo Rulkens. Collectie Discovery Museum, Kerkrade

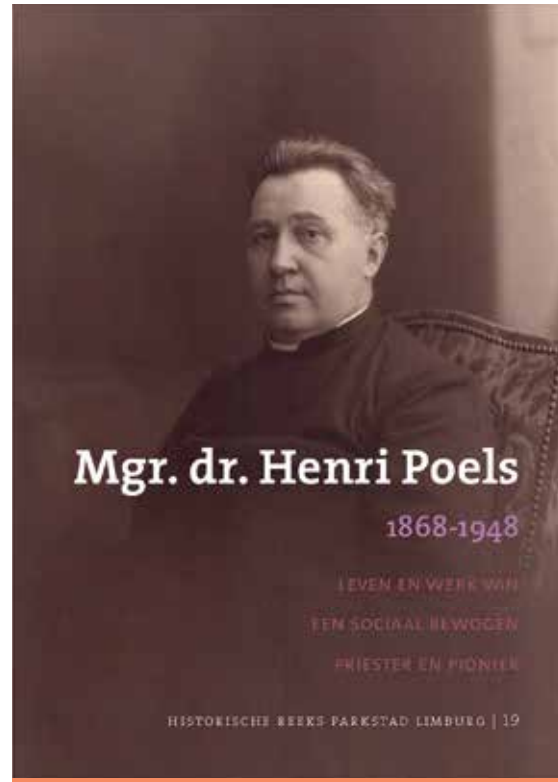
in Heerlen, alle geschreven door Harry van Dijk, zoomen in op details betreffende het leven van de monseigneur. Het verhaal over Jan Toorops litho 'De Kolenmijnwerker' illustreert nog eens dat de katholieke kerk feitelijk de uitvinder van crowdfunding avant la lettre was. Poels begreep dat mensen in ruil voor een gift vaak niet alleen rekenden op een 'hemelse' beloning achteraf, maar ook een beetje boter bij de vis wilden. In dit geval een kopie van Toorops tekening. Uit de verhandeling over de Noodkistrede blijkt dat Poels het niemand makkelijk maakte. Betreffende het aan de kaak stellen van de misstanden onder de Maastrichtse arbeidsbevolking hield hij in zijn rede de Maastrichtenaars een spiegel voor en eiste hij dat ieder zijn verantwoordelijkheid nam. Niet alleen de Maastrichtse bestuurders en elite, maar ook zijn collega-geestelijken en de betreffende arbeidersgezinnen. De gang van zaken rond het Poelsmonument laat zien dat roem vergankelijk is en dat iedere generatie zijn eigen geschiedenis (her)schrijft. De kijk op Poels is in de loop der jaren veelzijdiger geworden, met daarbij een constante: zelfs in brons gegoten bleef hij voor velen een 'moeilijke man'.

Dat die laatste typering niet per se negatief is, blijkt uit Van Dijcks bijdrage over Poels' ambtswon-

ning aan de Akerstraat en uit het artikel van Jan Brauer over de Duitse vrienden en vijanden van 'd'n doctor'. Poels zag al snel het gevaar van het nationaalsocialisme. Zijn waarschuwingen voor deze politieke stroming waren zo mogelijk nog feller dan de tirades die hij tegen het socialisme had gehouden. Door zijn Duitse connecties was hij goed op de hoogte van de ontwikkelingen bij onze oosterburen. Toen de nazi's aan de macht waren en hun politieke tegenstanders begonnen 'op te ruimen', werd Poels' huis aan de Akerstraat 69 een eerste toevluchtsoord voor vooraanstaande Duitse katholieken met wie de monseigneur bevriend was. Onder hen Heinrich Brüning, die van 1930 tot 1932 Duits rijkskanselier was. In 1934 ontsnapte hij ternauwernood aan de dood. Op bevel van Hitler werd, tijdens de beruchte 'Nacht van de Lange Messen', de leiding van zijn eigen 'bruinhemdenleger', de Sturmabteilung (SA), onder het mom van landverraad geliquideerd. Hetzelfde gebeurde met enkele andere tegenstanders. Na zijn vlucht kwam Brüning nog regelmatig terug in de Akerstraat. Daar ontmoette hij Duitse vrienden die in het Derde Rijk waren gebleven.

Zowel Van Dijk als Brauer laten zien dat Poels ook (inter)nationaal van betekenis was, maar zij hebben hun verhalen (nog) niet verder uitgewerkt. Een probleem daarbij is ongetwijfeld het gegeven dat Poels in 1939, vlak voor zijn vlucht voor de nazi's, die hem vast en zeker in een concentratiekamp hadden gestopt, zijn gehele archief liet verbranden om zo zijn vrienden, kennissen en medestanders te beschermen. Maar er is hier en daar in de archieven van Poels' vrienden en kennissen nog correspondentie te vinden. Daarnaast zijn de verslagen van de door Poels georganiseerde studiedagen nog voorhanden en was zijn begrafenis een item in het Polygoon-journaal dat in de Nederlandse bioscopen werd vertoond. Deze bronnen kunnen wellicht helpen Poels' bredere betekenis in kaart te brengen en te duiden.

De ondertitel van de bundel is 'Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier'. Dit suggereert dat het gaat om een biografie. Samen geven de verschillende bijdragen de lezer inderdaad een beeld van het leven en het werk van Henri Poels en van zijn tijd en (de ontwikkeling van) zijn wereld. Ze staan echter op zich en vormen geen lopend (levens)verhaal, alhoewel

de mate van overlap zeer beperkt is en er enkele onderlinge verwijzingen zijn. Daarnaast is Poels' betekenis op het nationale en internationale vlak zwaar onderbelicht. Mijn grootste bezwaar tegen de ondertitel is echter dat deze de lading niet dekt. In haar voorwoord schrijft de redactie: 'Poels stond dertig jaar aan het roer en drukte een zwaar stempel op de sociale en economische ontwikkeling van Limburg en met name de mijnstreek'. De onderbouwing van deze bewering blijft in de gebundelde teksten echter te vaag en te oppervlakkig. Over Poels' samenwerking met de mijndirecties en overheidsfunctionarissen en andere geestelijken in de mijnstreek valt (vrijwel) niets te lezen. Hetzelfde geldt voor een kwantitatieve en kwalitatieve onderbouwing van zijn werk. Naast de eerder aangehaalde omissies en het vooral beschrijvende karakter van de bijdragen, is het onbeantwoord blijven van de vraag: 'Waaruit bleek en blijkt de invloed van Poels in de ontwikkeling van de Mijnstreek?' misschien wel het grootste gemis.

De samenstellers van de bundel lijken dat te beseffen. Niet voor niets eindigen zij hun voorwoord door aan te geven dat met hun bundel het laatste woord over Poels zeker niet gesproken is en zij hopen dat de uitgave een aanknopingspunt voor verder onderzoek zal zijn. Of is het een gratuite opmerking, een schild tegen mogelijke

Tijdens de boekpresentatie op zondag 24 april 2022 in de Grote Kerk in Venray werd het eerste exemplaar van het boek aangeboden aan Commissaris van de Koning in Limburg, Emile Roemer. Foto: Wiel Poels

kritiek? Nee, dat denk ik niet. Het betekent dat de redactie onderschrijft dat 'geschiedenis een discussie zonder eind' is en dat zij hoopt dat 'Mgr. dr. Henri Poels 1868-1948. Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier' daar een bijdrage aan zal zijn.

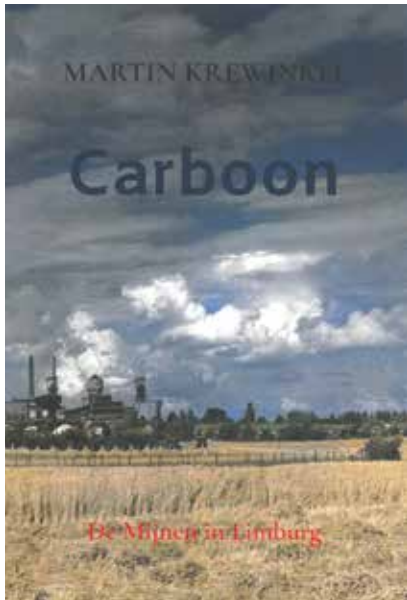
En dat is dit boek zeer zeker. De bundel over Henri Poels is een lezenswaardig en zeer informatief boek, maar is nog lang geen een echte biografie. Als die er ooit komt, moet daar voor de verhalen uit deze bundel die over Poels gaan zeker plaats zijn, maar dan wel meer in samenhang en in combinatie met Poels' betekenis buiten de regio, in vergelijkend perspectief met Broeckx, Pieper, Cardijn en mogelijk anderen en natuurlijk met een analyse van het functioneren van 'd'n doctor' in de Mijnstreek, inclusief zijn netwerk, behaalde resultaten en eventuele erfenis. In dat geval is een ondertitel als 'Leven en werk van een sociaal bewogen priester en pionier' gerechtvaardigd.

In deze bundel betrof het 'Bijdragen over ...'. Die twee woorden zouden de ondertitel meer passend hebben gemaakt, verwachtingen hebben getemperd en teleurstelling hebben voorkomen. Maar misschien spreek ik alleen voor mezelf.

Tot slot nog een kleine tip voor de redactie. Op meerdere plaatsen worden fouten gemaakt met jaartallen, getallen en cijfers. Het meest storend zijn die in het voorwoord ('In 2018 was het 160 jaar geleden dat Poels in Venray het licht der wereld aanschouwde!') en in de eerste zin van het eerste artikel ('In 2018 was het 150 jaar geleden dat Henri Poels in Venray werd geboren en 75 jaar geleden dat hij hier zijn laatste rustplaats vond!') Het is 'een eerste indruk' die in de bundel helaas meerdere keren wordt bevestigd. Een betere controle van de numerieke tekst is dus gewenst.

AANGESTIPT...

ROELOF BRAAD, ANITA QUAEDACKERS, WIM NOLTEN EN
MARCEL KRUTZEN

Carboon

De mijnen in Limburg door Martin Krewinkel (Kerkrade 2002 en 2021), 288 p., geïll., ISBN 9789403622774. Prijs: € 16,00. Online te bestellen via: 24bookprint.com/shop.

Martin Krewinkel werd door wijlen Ruud Habets in 1992 benaderd om mee te werken aan wat later de Kerkrade-wiki werd. Daardoor ontstond bij de Kerkradenaar de fascinatie voor het mijnverleden van onze regio. Zoals hijzelf zegt: 'Er zijn bibliotheken volgeschreven over het mijnverleden van de regio, maar geen enkel boek geeft een volledig en helder beeld van de complexiteit ervan in al haar facetten'. Bovendien was er weinig geschreven over de Kerkraadse mijnen. Dus begon de auteur een studie naar de mijnindustrie in Limburg om daarmee een poging te ondernemen die omissie in de geschiedschrijving in een

notendop vorm te geven. Het boek geeft inderdaad de veelkleurigheid van het zwarte mijnverleden weer. Hij beschrijft ontstaan, einde en afbraak van de mijnen, het onder- en bovengrondse werk, de nevenbedrijven, sociale en maatschappelijke invloeden, ongelukken, stakingen, gezondheidszorg, mijnwerkersfolklore en meer. Veel daarvan is toch al wel bekend, bij mij tenminste. Voor wie zich snel inlezen wil in het mijnverleden, is dit boek een goede eerste verkenning. Op enkele details heeft inmiddels nieuw licht geschinen. Om deze te corrigeren had naast het literatuuronderzoek een grondig archiefonderzoek niet misstaan. Dat is niet alleen een verwijt aan Martin Krewinkel; ook gerenommeerde historici en auteurs schrijven van elkaar over. (RB)

De wijk Maria-Gewanden

De wijk Maria-Gewanden met Steenberg en Kasteelbuurt door de jaren heen. Door Hein Giesen (Hoensbroek 2022), 188 blz., geb., geïll., ISBN/EAN 978-90-796-19-2. Prijs: € 14,95.

Dit boek is al weer deel 7 uit de reeks Hoensbroekse Monografieën, uitgegeven door Heemkundevereniging Hoensbroek. Eerder al verschenen er monografieën over andere markante straten en buurten in Hoensbroek.

In de wijk Maria-Gewanden, gelegen in Hoensbroek-West liggen de oudste buurtschappen van de voor-

malige gemeente Hoensbroek, die in 1981 bij Heerlen werd gevoegd, zoals het buurtschap Terschuren, waarvan al in de 12de eeuw melding werd gemaakt. In dit fotoboek met toelichtende teksten leidt Hein Giesen de lezer door deze wijk met haar bonte geschiedenis. De wijk Maria-Gewanden is tot stand gekomen in de periode waarin de mijnen tot bloei kwamen. Zonder de komst van Staatsmijn Emma zou ze er waarschijnlijk niet geweest zijn. De naam van de wijk die bekend staat/-stond als de 'Steenberg' verwijst in dit geval niet naar een afvalberg zoals er verschillende in deze omgeving liggen. Helaas wordt in het boek ook weer de uitleg gegeven dat de naam is afgeleid van de steenfabriek die vlak bij de spoorlijn van Staatsmijn Emma naar Nuth lag en waar de stenen werden gebakken waaruit de gebouwen op het Emmaterrein opgetrokken waren. De naam 'land

op de Steenberg(h)' komt ook al in laat 18de eeuwse verkoopakten voor, dus voor het toponiem moet een andere uitleg worden gevonden.

Kort na de Eerste Wereldoorlog werden 'Op de Steenberg' door Staatsmijnen in verband met de door de regering afgekondigde bouwstop voor woningcorporaties houten noodwoningen gebouwd die bedoeld waren als onderkomen voor mijnwerkers.

Buurten en straten komen uitgebreid aan bod, evenals het rijke verenigingsleven. Dat het verenigingsleven zo floreerde was een rechtstreeks gevolg van het feit dat er in de wijk Maria-Gewanden zo veel mijnwerkers woonden. De voetbalclubs VCT (Voetbal Club Tuindorp, voorheen Steenbergse Boys) en Kaspura (Katholieke SPORt RAad), de korfbalvereniging, hengelvereniging Haal op, handboogschuttersvereniging Willem Tell, de scouting, toneelvereniging De Burchtspelers, uiteraard de carnavalsverenigingen en andere clubs zijn goed met foto's en verhalen vertegenwoordigd. In de wijk lag een aantal scholen waarvan het verhaal verteld wordt, geïllustreerd met foto's. Daarnaast wordt uitgebreid aandacht geschonken aan de vele ondernemers die er actief waren. In de wijk verdienden heel wat winkeliers en caféhouders maar ook kappers en een taxionderneming hun dagelijks brood. Ook is er ruim aandacht voor de kleurrijke Hoensbroekenaars die er door de jaren heen gewoond hebben.

Het is jammer dat een inhoudsopgave ontbreekt. Deze zou het zoeken naar foto's en/of informatie een stuk eenvoudiger maken. Het bladeren en lezen in dit boek zonder specifiek doel is echter ook heel aangenaam. Voor de geboren en getogen Hoensbroekenaar een heerlijke *trip down memory lane!* (AQ)

Straatnamenboek gemeente Landgraaf - 2022

Monumentendag 2022; Kijk op Landgraaf 18 (Landgraaf: Heemkundevereniging Landgraaf 2022), hardcover, 176 blz. Prijs € 9,95. Voor meer informatie: www.heemkunde-landgraaf.nl.

Op zaterdag 10 september (Open Monumenten Dag) verscheen voor de tweede keer een straatnamenboek van de Gemeente Landgraaf. Een eerste verscheen in 1997 toen Landgraaf als gemeente 15 jaar bestond. Deze tweede editie verscheen naar aanleiding van zowel het 40-jarig bestaan van de gemeente Landgraaf, als van Heemkundevereniging Landgraaf.

Net als elders bestonden er in de gemeenten die tot 'Landgraaf' fuseerden altijd al plaatselijke aanduidingen voor bepaalde straten en gebieden. Tot in het begin van de vorige eeuw, circa 1920, kregen de huizen een wijkletter en een nummer. Pas na de opkomst van de mijnbouwindustrie, toen grote behoefte ontstond aan woningen, werd de noodzaak tot het geven van straatnamen voelbaar. Meerdere oude veldnamen werden in straatnamen vastgelegd. En uiteraard zijn straten vernoemd naar mijndirect-

teuren en mijnbouwbegrippen als 'galerij', 'houwer', 'koempel', 'neerbraak' en dergelijke. Na de gemeentelijke herindeling per 1982 werden al in maart 1984 straatnamen die dubbel voorkwamen in de drie samengevoegde gemeenten van naam gewijzigd.

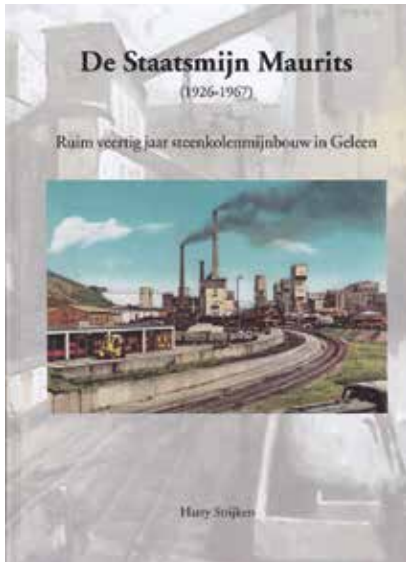
Nadat in 1997 het eerste boek was verschenen, was inmiddels een heruitgave aan de orde. In de loop van tijd waren er straatnamen verdwenen en kwamen er nieuwe bij. Aan de hand van nieuw onderzoek kon nieuwe informatie gevonden worden. Niet alle namen konden verklaard worden; enkele bleven onduidelijk.

Dit boek is zowel voor nieuwe als oud-inwoners een mooie aanwinst. De straatnamen zoals die bestonden op 1 januari 2022 zijn op alfabetische volgorde in het boek opgenomen en alle voorzien van een toelichting en een of meerdere zwart-wit- of kleurenfoto's. Deze uitgave is min of meer te vergelijken met de boeken die verschenen over Kerkrade (1959, 1998) en Eygelshoven (1988). Het boek is goed leesbaar en de foto's zijn van goede kwaliteit. Jammer dat een plattegrond met daarop de situering van buurten en straten ontbreekt. (WN en RB)

De Staatsmijn Maurits (1926-1967)

Ruim veertig jaar steenkolenmijnbouw in Geleen door Harry Strijkers; met bijdragen van Hub Kitzen, Desmond Kusters en Sef Lemmens (Geleen 2022), 392 blz., geïll., ISBN/EAN: 978-90-800828-5-4. Prijs: € 28. Info: www.heemkunde-geleen.nl.

Dit jaar is het 55 jaar geleden dat de eerste, grootste en modernste Zuid-Limburgse steenkolenmijn sloot. Voor Heemkundevereniging Geleen

reden voor de uitgave van een boek dat in woord en beeld de geschiedenis van de in 1926 geopende Staatsmijn Maurits weergeeft. Bij het doornemen van alles wat over de mijn al op papier is gezet, bleek dat een allesomvattende geschiedschrijving over deze mijn ontbreekt. Dit boek vult dat hiaat niet in, maar geeft wel aandacht aan facetten die in eerder geschreven werk onderbelicht zijn gebleven.

In het boek wordt kort de geschiedenis van de wordende mijnstreek belicht en wat heeft geleid tot het openen van de jongste Staatsmijn in 1926 en de ontwikkeling van Geleen van dorp tot stad. Allerlei facetten van de mijnzetel worden beschreven, voorzien van kwalitatief hoogwaardige foto's en afbeeldingen. Voorbeelden: het mijnspoor, de exploitatie en uitbreidingen, de crisisjaren, de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw, de pungelwasserij, de steenberg, de gevolgen van mijnschade, het muziekkorps, de voetbalclub, etcetera tot en met de mijnsluiting, ontmanteling en sloop van de bovengrondse gebouwen in de periode 1966-1975 en de transitie naar Chemelot. Verder worden 'Maurits-persoonlijkheden' voorgesteld, verongelukte mijnwerkers herdacht en er is een achttal

verhalen opgenomen die verdere details belichten over bijvoorbeeld de gezellenhuizen, gastarbeiders en leesjongens. Aandacht is er ook voor de deels nog bestaande kunstwerken en gedenktekens. Bron- en literatuurvermeldingen aan het eind van elk hoofdstuk wijzen de weg naar verdere verdieping. Een bibliografie en een persoonsnamenregister sluiten het boek af. Het is een meer dan waardevol document voor eenieder die de geschiedenis van de Maurits wil leren kennen. (RB)

Kolen en kampen

Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen, 1945-1958, door Annet Schoot Uiterkamp. Dissertatie Universiteit Maastricht 2022. ISBN: 9789090362397 (boek aankondiging).

Onlangs is Annet Schoot Uiterkamp aan de Universiteit Maastricht gepromoveerd op het proefschrift *Kolen en kampen. Tewerkstelling van politieke delinquenten in Nederlandse steenkolenmijnen, 1945-1958*. Promotor was prof. dr. A. Knotter, copromotor dr. W. Rutten. Na haar pensionering als wetenschappelijk bibliothecaresse begon Annet in 2016 haar onderzoek.

Omdat ik verschillende artikelen heb gepubliceerd over de tewerkstelling van politieke delinquenten in de Zuid-Limburgse mijnindustrie, heb ik een bijdrage mogen leveren aan het jarenlange onderzoek van Schoot Uiterkamp. Van meet af aan was ik razend benieuwd naar het eindresultaat. Teleurgesteld ben ik geenszins. Integendeel! Deze gedegen dissertatie voorziet in een grote leemte in de geschiedschrijving van de Limburgse mijnindustrie direct na de Tweede Wereldoorlog. Jammer dat Schoot Uiterkamp tijdens

haar onderzoek de Staatsmijnenarchieven niet mocht raadplegen. Hiervoor wilde DSM haar helaas geen toestemming verlenen.

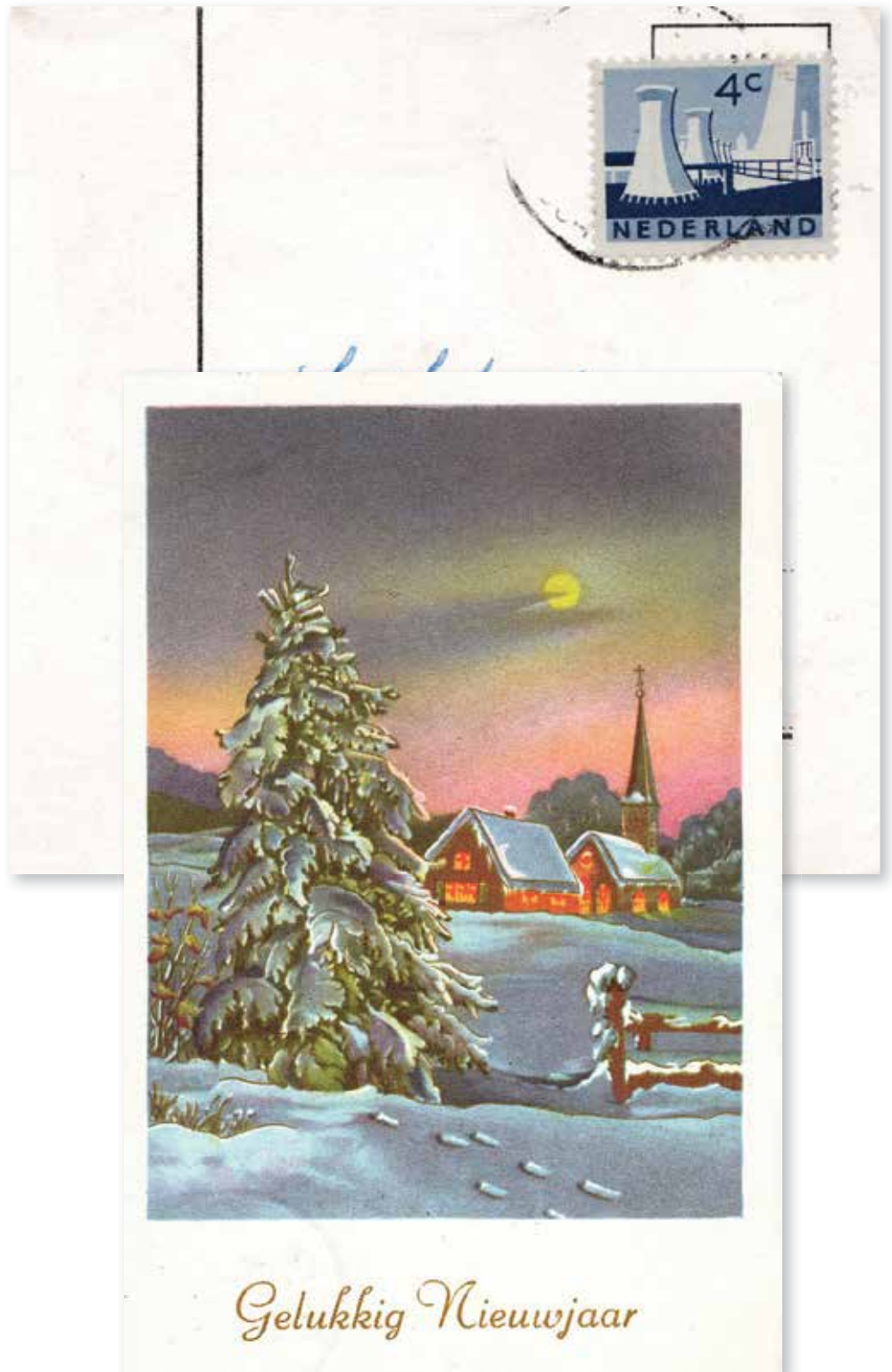
Na de bevrijding van Zuid-Limburg in september 1944 ontstonden er twee complexe en dringende problemen. Ten eerste: er verbleven tal van al dan niet vermeende politieke delinquenten – gewezen NSB'ers, SS'ers en andere collaborateurs – in allerlei geïmproviseerde interneringskampen. Zij wachtten vaak nietsdoend op hun berechting en veroordeling. Ten tweede: er was een groot tekort aan mijnwerkers, hetgeen uiterst negatieve gevolgen had voor de Nederlandse steenkoolproductie en economie.

Tewerkstelling van veroordeelde politieke delinquenten lag voor de hand, maar dit was niet gemakkelijk te realiseren. Allengs kwamen er tussen mijndirecties en overheidsfunctionarissen overeenkomsten tot stand. Daartoe speciaal geselecteerde delinquenten konden als beginnend ondergronds mijnwerker vrijwillig aan de slag. De in de plaatselijke strafinrichtingen verblijvende nieuwbakken mijnarbeiders kregen hetzelfde loon als 'vrije' mijnwerkers. Op den duur vielen hen ook andere privileges ten deel zoals het ontvangen van familiebezoek.

In augustus 1945 werd er bij wijze van experiment gestart met de tewerkstelling van politieke delinquenten in de mijn Willem-Sophia te Spekholzerheide, later in alle twaalf Limburgse mijnen. Opvallend is het feit dat de aanwezigheid van gedetineerde mijnwerkers bijna nooit heeft geleid tot onwerkbaar situaties. Hun inzet werd door 'gewone' mijnwerkers vrijwel zonder problemen aanvaard en gewaardeerd. Vanuit daartoe opgerichte Rijkswerkinrichtingen (1947) werden veroordeelden niet alleen tewerkgesteld in de mijnen, maar ook door sociaal werkers en andere inrichtingsfunctionarissen gedegen voorbereid op een succesvolle terugkeer in de vrije samenleving. Na detentieontslag werden verschillende gewezen gevangenen als vrije mijnwerkers aangesteld en bouwden zij in Limburg een geheel nieuw bestaan op. Ruim dertigduizend politieke delinquenten hebben tussen 1945 en 1958 in de Limburgse mijnen gewerkt. Door hun noeste en zinvolle arbeid hebben zij op hun wijze een constructieve bijdrage geleverd aan de wederopbouw van heel Nederland.

Het boek is (nog) niet verkrijgbaar via de boekhandel, maar een samenvatting van dit proefschrift is wel digitaal te raadplegen via: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/kolen-en-kampentewerkstelling-van-politieke-delinquenten-in-nede>. De volledige tekst van het proefschrift staat nog onder embargo tot 2023.

Op de website Mijnen.nl is een uitgebreidere samenvatting te lezen in 5 delen. Zie: <https://www.demijnen.nl/actueel/artikelen/317>. (MK)

Kerstkaart uit de jaren '60.

De postzegel 'Mijnbouw', ontworpen door André van der Vossen, toont koeltorens van de staatsmijnen in Limburg en stamt uit de serie Landschappen. Uitgifte 1 januari 1963 's-Gravenhage.

